

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ІНФОРМАЦІЇ ТА
РЕГІОНАЛЬНИХ СТУДІЙ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Н.Ф. Ржевська
«___» _____ 2020 р.

**ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТР**

ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 291 «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ, СУСПІЛЬНІ
КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ»

ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ «ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
ТА ДИПЛОМАТІЯ»

**Тема: «РОЛЬ «МЯКОЇ СИЛИ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ
(НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ)»**

Виконавець: студент 2 курсу, 207 групи, Батрак Єгор Вікторович

Керівник: кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій Дерев'яно Ігор Петрович

Нормоконтролер:

(підпис)

(П.І.Б.)

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ЯК ІНСТРУМЕНУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	10
1.1. Теоретичні аспекти дослідження «м'якої сили» у зовнішній політиці сучасної держави.....	10
1.2. Критика та інтерпретації концепції «м'якої сили» в зарубіжній академічній спільноті	20
1.3. Еволюція та значення британської політики «м'якої сили» Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження	28
Висновки до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ «М'ЯКОЇ СИЛИ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.....	41
2.1. Роль державних інституцій в реалізації політики «м'якої сили».....	41
2.2. Недержавні актори реалізації «м'якої сили» у Великобританії....	50
2.3. Програма «Great» як один з інструментаріїв публічної дипломатії Великої Британії	53
Висновки до розділу 2.....	59
РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.....	63
3.1. Вплив Великобританії на формування європейської зовнішньої політики.....	63
3.2. Підходи британських експертів до оцінки та виміру «м'якої сили»	69
3.3. Напрями реалізації британської політики «м'якої сили» як потенціал її зовнішньополітичного впливу.....	74
Висновки до розділу 3.....	88
ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	96
ДОДАТКИ	109

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄЦКПЛ Європейський центр з питань конституційних прав та прав людини

ЗПКО Зовнішня політика в галузі культури і освіти

МВС Міністерство внутрішніх справ

МЕСР Міністерство економічного співробітництва і розвитку

МЗС Міністерство закордонних справ

МОН Міністерство освіти і науки

МОП Міжнародна організація праці

НКП Національні контактні пункти

НУО Неурядові організації

ОБСЄ Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОЕСР Організація економічного співробітництва і розвитку

СНД Співдружність незалежних держав

ЦММР Центр міжнародної міграції та розвитку

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що глобалізаційні процеси, які наразі спостерігаються, спричиняють необхідність осмислення зовнішньополітичних стратегій ключових країн світу. Це стосується і Великої Британії. Розуміння цього дасть змогу розкрити потенціал міждержавних і міжнародних стосунків цієї країни не лише сьогодні, але і в майбутньому.

Станом на сьогодні все більшого значення у світовій політиці набуває «публічна дипломатія» (додаток А). Це ефективний інструмент для здійснення політики, використання якого сприяє формуванню так званої «м'якої сили» і реалізації її суб'єктами своїх національних інтересів. Беручи до уваги зростаюче практичне застосування дій на міжнародній арені, що передбачаються цими поняттями, зростає і практична актуальність їх дослідження. Приклад Великої Британії є дуже важливим у згаданому контексті, оскільки структура та дипломатична традиція Великої Британії є одночасно і однією з найбільш давніх і традиційних, і однією з найбільш сучасних та ефективних (додаток Б).

Великобританія протягом тривалого часу активно використовувала інструменти «м'якої сили» в зовнішній політиці. Навіть на побутовому рівні її «м'який», культурний, інформаційний та освітній вплив добре відчувається. Країна володіє унікальною історичною спадщиною і, як і раніше, прагне ефективно її використовувати для збільшення свого впливу, добробуту і безпеки. Фізична територія країни сьогодні непорівнянна за розмірами з Британською Імперією, але символічний, культурний, освітній та політикопсихологічний постімперський простір сьогодні продовжує залишатися величезним.

Концепцію «м'якої сили» часто критикують і навіть є ті, хто повністю її відкидають. Однак сама популярність терміна доводить, що практичні політики і дослідники в сучасному світі приділяють все більше уваги нематеріальним факторам сили і впливу, навіть якщо наявні визначення і

концепції в повному обсязі задовольняють критиків. На прикладі Великобританії можна побачити, як реалізується на практиці освоєння і розширення транснаціональних політичних просторів в умовах сучасного взаємозалежного світу.

Аналіз останніх досліджень. Тема «м'якої сили» привертає велику увагу вітчизняних і зарубіжних вчених, з цієї проблематики опубліковано велику кількість наукових робіт. Концепція «м'якої сили», сформульована гарвардським вченим Дж. Наєм, відкрила нову сторінку в теоретичних і практичних дослідженнях феномена «сили» в міжнародних відносинах. За висловом Дж.Маттерна, концепція «м'якої сили» опанувала уявою як вчених, так і політиків у всьому світі. Частина дослідників сконцентрувала свою увагу на критиці, уточненнях і теоретичному розвитку концепції «м'якої сили» (наприклад, Інґ Фан, Р.Бігон, А.Бохас, К.Лейн, Р.Купер, Е.Вілсон, Я.Меліссен), інші на основі ідей Дж. Ная сформулювали і представили міжнародній спільноті свої авторські концепції сили в епоху глобалізації (наприклад, концепції М.Коуналакіса і А.Сімонія, Л.Росель, А.Міскіммона, Б. О'Лоугліна, Дж.Галларотті і А.Вавіна).

Окремо розглядалася література, присвячена ідеї «м'якої сили» і тем з області маркетингу, в тому числі брендингу (тобто формування впізнаваного іміджу, вибудовування, вимірювання та управління репутацією) країн і територій, а також проблематиці оцінки «м'якої сили» і брендів країн, а саме роботи таких авторів як С. Анхольт [91], К. Дінні [108], а також публікації Дж. Макклорі з викладом методології складання рейтингів «м'якої сили» [126]. Найважливішу роль зіграли роботи, присвячені зовнішній політиці Великобританії, таких авторів, як М. Белофф [98], Р. Браун [101], Г. Кеннеді й К. Так [121], Е. Корс [105].

Мета дипломної роботи полягає у виявленні основних параметрів і особливостей «м'якої сили» як самостійного, концептуально та інституційно оформленого напрямку зовнішньої політики сучасної Великобританії.

Відповідно до мети дослідження поставлено такі **завдання**:

- визначити теоретичні аспекти дослідження «м'якої сили» у зовнішній політиці сучасної держави;
- обґрунтувати критику та інтерпретації концепції «м'якої сили» в зарубіжній академічній спільноті;
- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження;
- дослідити еволюцію та значення британської політики «м'якої сили»;
- охарактеризувати роль державних інституцій в реалізації політики «м'якої сили»;
- розглянути основні недержавні актори реалізації «м'якої сили» у Великобританії;
- розкрити вплив Великобританії на формування європейської зовнішньої політики;
- дослідити програму «Great» як одного з інструментаріїв публічної дипломатії Великої Британії;
- визначити напрями реалізації британської політики «м'якої сили» як потенціал її зовнішньополітичного впливу.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Великобританії у сучасних міжнародних відносинах.

Предметом дослідження є роль та місце інструментів «м'якої сили» у зовнішній політиці Великобританії.

Методика дослідження. При підготовці даного дослідження автором були використані: системний, інституційний, неоінституціональний, компаративістський, історичний та інші підходи. Системний підхід дозволив всебічно дослідити роль і значення інструментів «м'якої сили» в сучасній зовнішній політиці Великобританії. Завдяки системному методу були розкриті цілісність досліджуваного предмета, відображена складність його сукупних частин, різноманітних типів зв'язків всередині нього. Системний підхід дозволив авторів визначити різнорівневі зв'язки Великобританії з іншими державами. В рамках інституційного підходу була вивчена робота формальних інститутів «м'якої сили», які були засновані у

Великобританії як у формі державних урядових установ, так і у формі різного роду неурядових організацій, інформаційних агентств та дослідницьких центрів. Неоінституціональний підхід, у свою чергу, дозволив визначити роль неформальних провідників «м'якої сили», які також беруть участь в процесі вироблення і реалізації британської стратегії «м'якої сили». Проблемно-хронологічний, історичний, ретроспективний та описовий (дескриптивний) методи були використані автором для аналізу конкретних історичних і політичних подій, що пов'язані із формуванням й здійсненням зовнішньої політики Великобританії.

Дана методологія дозволила розглянути й проаналізувати в хронологічній послідовності різні аспекти зовнішньополітичної діяльності Великобританії, що спрямовані на закріплення нею сфер свого впливу в різних галузевих секторах. Також автором використовувалися загальнонаукові принципи універсалізму, комплексності, системності, зв'язку, розвитку, а також фундаментальні положення політичної науки про міжнародні відносини, глобальний та регіональний розвиток.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ЯК ІНСТРУМЕНУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Теоретичні аспекти дослідження «м'якої сили» у зовнішній політиці сучасної держави

На сучасному етапі розвитку теорії і практики міжнародних відносин категорія «сила» безперечно виступає як одна з ключових. Протягом довгого часу вона виступала і продовжує наразі фігурувати як найбільш поширений і вирішальний засіб в арсеналі міжнародних акторів. Разом з тим, необхідно відзначити, що дана категорія міжнародних відносин є одночасно і однією з найбільш складних з точки сприйняття і свого трактування в сучасному академічному співтоваристві. З цього приводу відомий американський політолог, засновник теорії політичного реалізму, Ганс Моргентау свого часу стверджував, що «поняття сили являє собою одну з найбільш складних і суперечливих проблем в політичній науці» [2, с. 27].

Класичним визначенням категорії «сила» в політології є формулювання, що було запропоновано американським політологом, одним із засновників концепції плюралістичної демократії Робертом Далем. Згідно з ним «сила є здатністю одного актора змусити діяти іншого актора так, як в будь-якому іншому випадку він би не діяв» [3, с. 201]. Таке широке визначення поняття «сила» давало простір для подальшої наукової дискусії про те, якими способами, за яких умов і з використанням яких ресурсів актор може використовувати силові інструменти для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей.

До кінця XX століття більшість наукових шкіл прийшло до висновку про необхідність розширеного тлумачення такої категорії, як «сила» в теорії міжнародних відносин. Редукування сили виключно до військової могутності визнавалося невідповідним реаліям глобалізації та неефективним для практики зовнішньої політики. З даною тезою погоджувалися представники і школи реалізму, і ліберальної традиції, і структуралізму. У зв'язку з цим, ряд

дослідників зробили спроби теоретичного осмислення трансформації сили в міжнародних відносинах. Вони стали виділяти різні рівні, аспекти і види сили.

Так, ще наприкінці 1980-х рр. професор Гарвардського університету Джозеф Най запропонував новий концепт під назвою «м'яка сила». Під останньою американський науковець розумів здатність державного актора формувати переваги інших акторів, використовуючи власну привабливість в їхніх очах (будь-то культура, політичні цінності і навіть зовнішня політика, головне, щоб це були методи, що не припускають використання насильницьких засобів, але впливають на громадську думку, що дозволяє змінювати настрої і лобіювати інтереси актора-транслятора в іншій країні) [20].

Загалом, торкаючись питання сили в галузі міжнародних відносин, Дж. Най прийшов до висновку про необхідність чіткого поділу останньої на два види – «жорстку» та «м'яку» силу. У цьому розумінні під «жорсткою» силою розумілася здатність держави до забезпечення своїх зовнішньополітичних інтересів за рахунок військової і економічної потужності. Під «м'якою» силою розумілося вміння держави приваблювати інших власною культурою, а також своїми суспільно-політичними цінностями.

З цього випливала ще одна нова особливість «м'якої сили» – методологічна, згідно з якою «м'яка сила» – це здатність отримувати бажане, шляхом (методом) приваблення/зацікавлення, а не примусу. Згідно з твердженнями Дж. Ная, ресурсами «м'якої сили» в міжнародних відносинах є все ті методи, які «надихають і привертають» до джерела відповідного впливу, дозволяючи тому, хто прагне його контролювати, домогтися бажаногорезультату. Таким чином, залучена влада ґрунтується на привабливості ідей, причому здатність формувати переваги традиційно асоціюється з нематеріальними ресурсами, такими як культура, ідеологія та соціальні інститути. Відповідно, «м'який» спосіб впливу є противагою «жорсткій» силі, яка зазвичай пов'язана з такими матеріальними ресурсами, як військова міць та економічний потенціал [21].

Іншою рисою «м'якої сили» за Дж. Наєм є її комплексний вираз. У цьому відношенні американський дослідник говорить про декілька стрижневих складових або своєрідних «стовпів» відповідної сили. Так, згідно з концепцією Дж. Ная, перший «стовп» американської «м'якої сили» – це привабливість американської культури і способу американського життя. Автор вказує на лідерство США за такими показниками, як чисельність прийнятих емігрантів, обсяг продукції, що випускається, телепродукції, популярність американської музики, чисельність іноземних студентів в США і кількість американців серед нобелівських лауреатів в галузі фізики, хімії та економіки.

Другий «стовп м'якої сили» США – американська політична ідеологія, яка знаходить відгук у багатьох країнах. У розумінні більшості дослідників основні цінності США складають на сьогоднішній день ліберальна демократія і ринкова економіка [22, с. 8]. Саме цей нормативно-ідейний комплекс США і намагаються поширити на інші країни за допомогою «м'якої сили», тобто, не нав'язуючи їх силовим шляхом, а пропонуючи їх як більш привабливу альтернативу. Для цього, як вважає Дж. Най, «Держдепартамент США повинен заохочувати культурні та обмінні програми, які дозволяють нагадати людям про некомерційні аспекти американських цінностей і культури. В рівній мірі теле- і радіотрансляції уряду США в інших державах світу повинні сприяти зростанню довіри до Америки і американської «м'якої сили» [23].

В поняття «м'якої сили» Дж. Най також включає і «дипломатичні зусилля» з розв'язання кризових ситуацій, протиставляючи їх застосуванню санкцій або військової сили. Відповідно до теорії Дж. Ная, основою «м'якої сили», є копітка, щоденна робота «на місцях», а не «ззовні», робота, що спрямована на

вибудовування довгострокових довірчих відносин. При цьому особливий акцент американський політолог робить на діяльності неурядових організацій з лобіювання інтересів держави за кордоном. Дж. Най, зокрема, вважає, що «починаючи від Голівуду і до вищої освіти громадянське

суспільство робить більше для подання США іншим народам, ніж це робить національний уряд. Голівуд часто зображує суспільство споживання і насильство, але він також просуває цінності індивідуалізму, соціальної мобільності та свободи (включаючи свободи для жінок). Ці цінності роблять Америку привабливою в очах багатьох людей за кордоном» [23].

Нарешті, в рамках концепції Дж. Ная, виняткова роль поширенню «м'якої сили» відводиться інформаційним комунікаціям. Дж. Най проводить зв'язок між інформаційною епохою і появою «м'якої сили» як практичного інструменту в світовій політиці. Він вважає, що значення «м'якої сили» по відношенню до військової і економічної зросла в інформаційну епоху, що заснована на швидкому технологічному прогресі в засобах зв'язку і комп'ютерному забезпеченні [24].

Всі ці важелі «м'якої сили», з точки зору Дж. Ная, держава повинна використовувати для поширення не силовим шляхом, а за рахунок власної привабливості. Для західного світу, зокрема для США, це такі догмати, як особиста свобода, мобільність і динамічність суспільства, змагальність у формуванні влади і політики, відкритість, що стає рисою національного характеру, доступність вищої освіти, політична культура суспільства тощо.

З плином часу в межах своїх робіт Дж. Най розвивав, доповнював і деталізував понятійний апарат власної теорії, тим самим надаючи своїм послідовникам можливість розширювати сферу наукових досліджень, роблячи акцент на її різних складових. В цілому, розвиваючи теоретичну основу власної концепції, Дж. Наю вдалося систематизувати і описати базові принципи і підходи, які використовуються в міжнародному гуманітарному співробітництві. З іншого боку, принципово важливим є наступний момент. Варто підкреслити, що спочатку концепція «м'яка сила» створювалася американськими експертами не як наукова дисципліна, а, в першу чергу, в якості прикладного інструментарію для реалізації цілей американської зовнішньої політики з опорою на той економічний, культурний, науковий і фінансовий потенціал, який мають саме США. Основною метою формування даної концепції служила розробка способів впливу на громадську думку в

країнах колишнього Варшавського блоку та новостворених пострадянських республіках. Головним завданням в цьому сенсі стало протиставлення логіці «залізної завіси» ідей діалогу, обміну, розвитку і взаємопроникнення культур. І протягом певного періоду ці інструменти демонстрували свою безумовну ефективність.

Однак в той час як світ всерйоз захопився ідеями «м'якої сили», знайшовши в них набір теоретично прозорих критеріїв і простих рецептів з поліпшення іміджу і привабливості держави, в США почався зворотний процес. Переломним моментом стала знакова і трагічна дата в сучасній американській історії – 11 вересня 2001 року. Після вчинення терористичних актів новим принципом, якому покликана була підкорятися зовнішня політика США, була проголошена боротьба з глобальним тероризмом.

Цей вектор став визначальним і з точки зору перегляду теорії «м'якої сили». Протягом декількох років американські політологи шукали нові концептуальні форми, які могли б, виходячи із зовнішньополітичних пріоритетів США, повною мірою відповідати сформованим міжнародним реаліям. Незабаром відповідь на виклик часу була знайдена. У 2004 році Дж. Най в своєму дослідженні «The Means to success in World Politics» запропонував відтепер оперувати поняттям «розумна сила». Новий термін, за визнанням автора, був застосований для того, щоб скорегувати невірне сприйняття того, що тільки одна «м'яка сила» може видавати ефективну зовнішню політику. Виходячи з цього дослідник визначив «розумну силу» як здатність поєднувати ресурси «жорсткої» та «м'якої сили» [25, с. 59]. Іншими словами, на зміну поняттю «м'яка сила» прийшло більш складне, багатокomпонентне визначення, що має безліч різних відтінків залежно від вектора і точки прикладання самої сили.

Підвалинами запровадження нової концепції «розумна сила» став науковоаналітичний доробок під назвою «Більш розумна, більш безпечна Америка», що був підготовлений експертами Американського центру стратегічних і міжнародних досліджень [26, с. 40]. Саме під егідою Американського центру стратегічних і міжнародних досліджень у 2006 році

було створено спеціальну комісію, яка у 2007 році представила свою знамениту аналітичну доповідь. Зміст документу, розробниками якого вважаються Дж. Най та Р. Армітідж, відображав концепцію взаємного використання «жорсткої» і «м'якої» сили, метою чого було повернення Америці статусу інтелектуального лідера та підтримання іміджу й репутації США на засадах ідеї «глобального добробуту» [27].

Втім, «розумна сила» на думку американських політологів є не просто звичайним синтезом «м'якої» та «жорсткої» сили, а, головним чином, їх якісним поєднанням. Використання цих сил відокремлено одна від одної не призводить до бажаних результатів. При відсутності однієї «сили» досягнення іншої зводяться нанівець, оскільки не мають довгострокового характеру. Самі ж автори вважають, що «розумна сила» передбачає раціональний розподіл наявних ресурсів між цими двома категоріями [27].

«Розумна сила» також виявляється у тому, щоб враховувати і узгоджувати розрізнені та багатосторонні інтереси держави у її міжнародних взаємодіях. На погляд Дж. Ная та Р. Армітіджа, ефективним з економічної точки зору є фінансування різних міжнародних організацій і установ. В свою чергу, неефективним є витрачання значних коштів як на глобальну війну з тероризмом, так і бойові дії в окремих регіонах чи їх державах. Подібний інвестиційний підхід дозволить залучити до глобальних проектів цілий ряд інших держав, що сприятиме збалансованому перерозподілу світових проблем. Водночас, це дозволяє державі позиціонувати себе на міжнародній арені як політичного актора, що володіє набором перспективних і оптимістичних за своїм змістом ідей щодо їх впровадження.

Концепт «розумна сила» полягає в здатності забезпечити комплексне функціонування різних джерел «м'якої сили», які діють диференційовано, оскільки безпосередньо не залежать від державної влади. Серед таких автори називають приватний бізнес, громадянське суспільство, двосторонні угоди і декларації, взаємодію та консультації на рівні багатосторонніх міжнародних організацій. Дослідники погоджуються з тим, що комплекс «жорсткої сили» складає набір простіших механізмів, тому її

легше використовувати для досягнення цілей. Натомість, «розумна сила» передбачає її застосування тільки в умовах досягнутого міжнародного консенсусу, тобто за умови поєднання з «м'якою силою» [27].

Значний внесок у справу концептуалізації та зміцнення теоретичного підґрунтя категорії «сила» у галузі міжнародних відносин, як і актуальних проблем зовнішньої політики сучасної держави, було зроблено і представниками європейської політологічної школи. Останні зокрема сфокусували увагу на концепції «нормативної сили», що відображає поточний стан ресурсного та іміджевого потенціалу Європейської спільноти у глобалізованому світі. Згідно із загальними положеннями останньої Європейський Союз прагне впливати на уявлення інших міжнародних акторів (перш за все – держав) щодо цінностей і норм поведінки як на міжнародній арені, так і у внутрішній політиці. Саме ця концепція викликала велике пожвавлення в академічних колах і привела, як висловився Крістофер Бікертон, до цілої низки «прикметників префіксів», що описують природу сучасного ЄС [28].

Так, ще на початку 1970-х рр., у період розрядки міжнародної напруженості виникають перші дискусії щодо потенційної ролі Європейського Співтовариства. Найбільш помітний внесок в обговорення було зроблено Франсуа Дюшенном, який сформулював поняття «громадянської сили» Європи. Відповідно до цієї концепції, Європейське Співтовариство прагне використовувати не військові, а цивільні способи впливу на інші держави. При цьому сама політика, що базується на принципах колективної дії і відповідальності, загальної соціальної рівності, толерантності і справедливості, спрямована не тільки на конкретні цілі, але в першу чергу на формування сприятливого міжнародного середовища [29, с. 19]. Таке нове тлумачення «сили» вважалося у той період досить прогресивним. У той же час було очевидно, що тодішня світова політика формувалася виходячи з взаємин двох наддержав, а тому ЄС не міг претендувати на те, щоб стати рольовою моделлю для інших держав в короткостроковій перспективі.

У 2002 році, у відповідь на критику концепції «громадянської сили» Франсуа Дюшена австралійським реалістом Хедлі Буллом, данський політолог Іан Маннерс пропонує академічним колам нову концепцію «нормативної сили», згідно з якою «сила» Європейського союзу полягає в «здатності формувати уявлення про «норму» в міжнародних відносинах». Зокрема, І. Маннерс стверджував, що зміни, які відбулися з глобальною політикою починаючи з 1990-х років, вимагають перегляду понять «громадянська» і «військова сила», оскільки розділені цими поняттями базові положення втратили актуальність із закінченням «холодної війни» [31, с. 236]. Таким чином, в основі сформульованої в руслі ліберально-ідеалістичної парадигми концепції «нормативна сила» лежить відмова від тоталітаристських і державноцентристських поглядів традиційних підходів, а значить, «сила» ЄС не може бути зведена до економічних або військових її складових, оскільки виражається через «ідеї, думки і совість» [32, с. 175].

Значний внесок у розвиток концепції «м'якої сили» зробили німецькі дослідники, які своїми критичними роботами, підійшли до її аналізу насамперед виходячи з ресурсного потенціалу, що знаходиться наразі в розпорядженні ФРН, а також особливостей історичного розвитку самої держави, що зумовило специфічне суто німецьке розуміння цієї концепції. У цьому сенсі сьогодні можна говорити про наявність різних німецьких підходів чи концепцій що позиціонують ФРН як «м'яку силу» у сучасному глобалізованому світі. Серед них виділимо зокрема такі ключові концепції, як: концепція «цивілізованої сили», концепція «культурної сили», концепція «національного брендингу», концепція «глобальної геоекономічної потуги» або «торгової держави», концепція «мирного демократичного розвитку».

Французький дослідник, голова товариства «Ініціатива розвитку французької експертизи в світі та Європі» Ніколя Тенцер писав в 2013 р. про поняття «вплив» в міжнародних відносинах. У поданні Н. Тенцера термін «вплив» є, по суті, аналогом «м'якої сили» [118, с. 209]. Аналітик відзначав ряд важливих нових факторів в сфері здійснення впливу в політичних відносинах:

- зміна, ускладнення, збільшення числа об'єктів впливу;
- необхідність врахування фактора часу і його співвідношення із впливом (розрізнення короткострокової, середньо- і довгострокової перспективи). Н. Тенцер відзначав, що інструменти переконання, залучення на свою сторону малодійові в короткостроковій перспективі, їх краще задіяти на середньо- і довгострокову перспективу. Так, він зазначав: «У середньостроковій перспективі можна застосувати стратегію, яка передбачає поступове зближення позицій, оскільки відомо, що рішення іноді дозрівають повільно. Існує також методика довгострокового впливу, яка полягає в тому, щоб на роки вперед «впровадити» в чужій країні позитивний образ держави – або навіть продукту та ідеї – з метою завоювати довіру і в кінцевому рахунку домогтися єднання. Так, наприклад, народжується відчуття міцного союзу, загальних базових інтересів і навіть стійкого іміджу». Робота в кожній з тимчасових перспектив щодо збільшення свого впливу на інших акторів взаємопов'язана і приносить найкращі плоди;

- множення і ускладнення форм впливу, збільшення числа його провідників. На думку Н. Тенцера, вплив «трансформувався під впливом неухильного зростання ринків і сум, інвестованих в дослідноконструкторські роботи, особливо в зростаючих державах – країнах, що розвиваються із середнім рівнем доходу. Форми впливу примножилися, але придбали більшу вагу, значно розширивши маршрути поширення. Сьогодні політика впливу реалізується в умовах загальної недовіри. Проведення своєї лінії вимагає більш стрункої системи аргументів, ніж раніше, і більш тонкої пропаганди». Провідників впливу стає все більше – до них відносяться вже не тільки міністерства, але й інтелектуали, юристи, лідери громадської думки; збільшується вплив через ідеї та навіть через завоювання нових ринків завдяки «непомітній, прихованій роботі інстанцій, які формують міжнародні норми і рекомендації».

Тенцер Н. вказував, що в контексті взаємовідносин двох держав вплив здійснюється через обмін ідеями та програмами співробітництва, а в

багатосторонньому форматі – через дії міжнародних організацій, які відіграють роль посередників у взаємодії держав. Діяльність міжнародних організацій та експертних груп, які працюють на них, сприяє поширенню загальноприйнятих норм права, технічних стандартів, правил, поширенню передового досвіду (best practice).

Вплив також здійснюється через наукові центри та міжнародні конференції, через світові ЗМІ, які роблять вклад у формування та поширення ідей урядів. До нових агентів впливу французький дослідник зараховував і експертів будь-яких професій незалежно від того, діють вони на місцевому або на міжнародному рівні, і провідних інтелектуалів, чиїми порадами користуються уряди і ТНК, і лобістів, і діаспору громадян тієї чи іншої держави за кордоном; - змінився за останні 20 років характер зіткнень між стрибкоподібним зростанням числа суб'єктів впливу – бінарні та прямі конфлікти змінилися менш явними і простими.

В рамках політичної науки феномен публічної дипломатії в основному розглядається в зв'язку з неоліберальною концепцією «м'якої сили», яку Дж. Най визначив як здатність домагатися бажаного не примусом чи підкупом, а за допомогою привабливості. Публічну дипломатію він розуміє як комунікаційний механізм, інструмент підвищення привабливості та посилення авторитету [48]. «М'яка сила» як здатність держави сформувати переваги інших країн спирається на три найважливіших компоненти: культуру держави, політичні цінності держави і зовнішню політику. Публічна дипломатія ж покликана передати (транслявати або продавати) ці три компонента іншим країнам. Держава, яка не володіє привабливими цінностями, не здатна впливати на закордонне суспільство через публічну дипломатію [48].

Водночас, роблячи наголос на «привабливості» Дж. Най пояснює головну відмінність «м'якої сили» від пропаганди та інших аналогічних способів впливу, включаючи обман, підміну фактів і т.п. Власне ідея привабливості, коли протилежна сторона добровільно і усвідомлено робить вибір – це те, нове, що власне з'явилося в зв'язку з появою запропонованої

Дж. Наєм концепції. Пропаганда далеко не завжди ґрунтується на привабливості. Більш того, пропаганда не виключає використання різних варіантів маніпуляції свідомістю людей, чого, по суті, не допускає «м'яка сила». Тут чітко проявляється відмінність неоліберального підходу до міжнародних відносин, в рамках якого головним чином працює Дж. Най, і реалістського підходу, який передбачає суперництво сторін на міжнародній арені, на якому побудована пропаганда. Саме в реалістському підході між пропагандою і «м'якою силою» немає відмінностей [23]. У той же час необхідно підкреслити, що запропонована дихотомія «м'якої сили» і пропаганди не є абсолютною, що, часом, і породжує їх ототожнення. Більш того, Дж. Най, протиставляючи «м'яку силу» «жорсткій», говорить і про певний інструментальний континуум між цими двома видами впливу. На практиці нерідко відносно одного і того ж суб'єкта використовується одночасно «м'яка сила» і «жорстка сила» у вигляді пропаганди. В принципі це класичний варіант того, що Дж. Най пізніше назве «розумною силою».

1.2. Критика та інтерпретації концепції «м'якої сили» в зарубіжній академічній спільноті

З моменту своєї появи, концепція «м'якої сили» придбала широку популярність як серед політиків, так і серед вчених. І ті, і інші поділилися на два протилежні табори: на тих, що різко критикують і на тих, що всіляко схвалюють. Як і будь-яка яскрава ідея, «м'яка сила» породила цілу хвилю критики в зарубіжному науковому співтоваристві. Дослідники-міжнародники справедливо вказували на академічну нерозробленість концепції і неточність визначень терміна. Так Дж.Галларотті стверджує, що, незважаючи на популярність в наукових і громадських колах, «концепт «м'якої сили» отримав незначний теоретичний розвиток». А.Бохас також переконаний, що «м'яка сила» характеризується неточністю і абстрактністю». Е.Вілсон вказує на те, що прихильники «м'якої сили» мають дуже слабку теоретичну базу: він називає їх позиції політично наївними і інституційно слабкими. Крістіан

Лейн вважає, що Най спочатку не задумував «м'яку силу» теорією, тому і визначення, які він їй дає, дуже неясні і мають протиріччя. А.Вавін говорить про те, що «...концепт був неправильно зрозумілий не тільки громадськістю, а й експертами, які вивчають міжнародну політику» і причини плутанини з даним терміном є недостатньою теоретичною розробленістю, полягають у «Відсутності академічної точності» і в «аналітичній розмитості». Про розмитість терміну говорить і англійський дослідник індійського походження Дайан Туссен, який називає концепцію «м'якої сили» аморфною і розмитою, але визнає, що, незважаючи на це, вона була прийнята і застосована багатьма країнами в світі як одна з найважливіших компонентів зовнішньополітичної стратегії. Послідовний критик Дж.Ная Інґ Фан також погоджується з тим, що концепція завоювала уми у багатьох країнах світу, проте підкреслює, що вона все одно залишається «заплутаною», а її визначення є занадто широким і размитим.

Послідовними критиками концепції «м'якої сили» виступають представники неореалістичної школи міжнародних відносин. З їхньої точки зору, концепція є теоретично порожній, а також практично неефективною. Розгорнуте пояснення розуміння неореалістами концепції Дж.Ная представлено в роботі Крістіана Лейна, яке було опубліковано в збірнику «М'яка сила і зовнішня політика США: теоретичні, історичні та сучасні аспекти» в 2010 році.

К.Лейн постулює теоретичну неспроможність «м'якої сили» в якості наукової концепції. На його думку, поняття «привабливості» і легітимності, які, згідно з автором концепції, є основоположними для «м'якої сили» занадто абстрактними і логічно непередуманими. Так, ефект привабливості, до якого апелює Най, працює тільки в сфері міжособистісних відносин. Його екстраполяція на міждержавні відносини є некорективною і, в кінцевому рахунку, неефективною. Держави не можна прирівнювати до людей, які в силу своєї природи можуть закохуватися, відчувати тяжіння до об'єкта своєї любові. Навіть якщо державний діяч має певний шармом, притягує до себе людей і популярний як у себе на батьківщині, так і інших країнах, це

абсолютно не означає, що інші держави потраплять під його шарм і будуть згодні сприяти реалізації національних інтересів його країни. Для ілюстрації цього твердження Лейн наводить приклад 28-ого американського президента Вудро Вільсона.

З поняттям легітимності зовнішньої політики держави також існує теоретична проблема, на думку К.Лейна. З ним в концепції «м'якої сили» виникає логічне коло. Дж.Най в своїх роботах постійно говорить про зв'язок «м'якої сили», поняття легітимності, загальних цінностей, участі в міжнародних організаціях. Однак, яке з цих понять передує іншим, а яке є результатом? Зовнішня політика держави визнається легітимною, коли вона активна і на рівноправній основі бере участь в роботі міжнародних організацій? Вона стає такою, якщо партнери поділяють ціннісні установки і ідеї, що лежать в основі зовнішньої політики? Або ж навпаки, щоб вступити в рівноправний діалог з іншими учасниками міжнародних відносин, спочатку необхідно отримати визнання легітимності своєї зовнішньої політики? А країни знаходять порозуміння з питань цінностей тоді, коли держава веде легітимну зовнішню політику? Виходить що феномен, який Дж. Най вважав головним для розуміння «м'якої сили», виявляється ефемерним і суперечливим.

Але головним недоліком в теорії Дж. Ная американський неореаліст вважає питання механізму реалізації «м'якої сили» на практиці. З точки зору Лейна, представлений Наймання механізм каузально неспроможний. Відповідно до концепції «м'якої сили», впливати необхідно на суспільство всередині цільової країни, змінюючи громадську думку в бік своїх національних інтересів. Лейн, резюмуючи концепцію Ная, стверджує, що вона фактично складається з двох кроків:

- 1) за допомогою різних інструментів «м'якої сили» формувати ставлення суспільства або змінювати його ставлення до тієї чи іншої проблеми, яка має значення для міжнародного актора;

- 2) очікувати, поки сформований і поширена в суспільстві думка з даного питання буде враховано політиками. Лейн вважає таке бачення

процесу прийняття зовнішньополітичних рішень в державі спрощеним і, найголовніше, що не відповідає існуючій в реальності системі.

Він пише: «Проблема концепції Ная в тому, що громадська думка не впливає на зовнішньополітичні рішення». Навіть у демократичних країнах. Лейн приводить яскраві приклади, коли уряди країн, навіть демократичних, не приймали до уваги суспільні настрої і навіть більш того - діяли в супереч з ними.

Дослідник також відкидає практичну цінність використання інструментів «м'якої сили» в зовнішній політиці. Приклади з минулого, які наводить для аргументації Дж.Най, він вважає неспроможними. Так, твердження про те, що «м'яка сила» зіграла важливу роль в перемозі США в «холодній війні», невірні. Так, Штати використовували різні інструменти «м'якої сили» для залучення на свою сторону представників західної інтелігенції: вони фінансували видання книг, проведення наукових конференцій та культурних заходів. Однак, не ці фактори вплинули на те, що західне суспільство об'єдналося навколо США після Другої світової війни. У цьому процесі були задіяні багато чинників: і більш значущими з них Лейн вважає надання економічної допомоги західно-європейським країнам через План Маршалла, а також забезпечення безпеки через спільну роботу в НАТО. Більш того, протилежна сторона також внесла вклад в «перемогу» противника: економічна і технологічна відсталість, а також ерозія політичної системи девальвували проект СРСР як в очах домашньої аудиторії, так і в міжнародному співтоваристві.

Що стосується ефективності використання інструментів «м'якої сили» в сучасних міжнародних відносинах, вона також викликає сумнів у Лейна. Він стверджує, що «м'яка сила» не допоможе поліпшити відносини США з ісламським світом, особливо з країнами Близького Сходу. З точки зору теоретичної значущості критик також не бачить підстав високо оцінювати концепцію «м'якої сили». Він вказує на те, що вона фактично повторює установки вже існуючих теоретичних шкіл: інституціоналізму, теорії демократичного світу, конструктивізму (в тій його частині, яка постулює

важливість норм в міжнародних відносинах). Він пише, що, незважаючи на свою привабливість, концепція «м'якої сили» являє собою слабкий теоретичний конструкт, і немає підстав вважати, що вона вносить істотний внесок в розуміння світової політики.

Лейн є виразником неореалістичного підходу до міжнародних відносин. Він стверджує, що «світова політика – це не конкурс, хто популярнішим», а держави, діючи на міжнародній арені, керуються виключно своїми національними інтересами.

На прикладі американської зовнішньої політики видно, що «м'яка сила» не відіграє важливу роль в міжнародному взаємодії. Він переконаний, що інші держави погоджуються співпрацювати з США тільки з двох причин: або, коли очевидно, що співпраця буде для них вигідною, або, коли США примушують їх до цього.

Одним з найбільш послідовних критиків концепції «м'якої сили» є британський дослідник з Брюнельської бізнес-школи Інґ Фан. Він же є одним з найбільш цитованих критиків з цього питання в науковому середовищі. Найвідомішою його роботою, присвяченій критиці Дж.Ная і його концепції, вважається стаття «М'яка сила: сила привабливості або плутанина?» (Soft Power: power of attraction or confusion?), написана ним у 2008 році.

У своїй статті критик, по-перше, вказує на те, що в концепції Ная немає ні теоретичної, ні практичної новизни. Нематеріальні ресурси влади використовували політики століттями, а філософи говорили про «Влади над умами» ще за часів розквіту китайської цивілізації. Інґ Фан пише, що про «м'яку силу» задовго до гарвардського вченого говорили Сунь Це, Конфуцій, Лао-Дзи; вже в XX столітті іншими словами про різні аспектах влади міркували Ганс Моргентау і Едвард Карр.

Однак за Наєм варто визнати успіх винаходу і впровадження в науковий і політичний обіг неологізму. Але який зміст стоїть за цим неологізмом? – задається питанням і читачів Фан. Як і багато критики Ная, він вказує на проблеми з дефініцією нового терміна. Інґ Фан пише, що «Най не дає простого визначення». Замість цього, він дає п'ять різних визначень в двох

роботах, опублікованих в 2004 році - книзі «М'яка сила: як домогтися успіху в світовій політиці» і статті «Вигоди від м'якої сили». Разом з проблемою дефініції у концепції «М'якої сили» є проблема змістовної цінності, вважає Інґ Фан. Спочатку, Дж.Най назвав ресурсами «м'якої сили» американську культуру, міжнародні закони і інститути, а також американські транснаціональні корпорації.

Однак, в 2004 році він змінив свою думку про ресурси «м'якої сили», ніяк не пояснивши причину даних змін. З 2004 року він послідовно вказував у всіх своїх роботах, що ресурсами є: культура, політичні цінності і зовнішня політика. Однак і нове трактування ресурсів викликала питання у дослідників. Зовнішня політика не може бути окремим ресурсом «м'якої сили», стверджує Фан. У ній поєднуються як жорсткі, так і м'які інструменти: їх не можна розділяти. Для обґрунтування своєї тези він наводить як приклад американську стратегію боротьби з тероризмом, яка включає в себе різні підходи. Більш того, згідно критику, зовнішню політику неможливо відокремити від жорсткої сили. Політичні цінності, в свою чергу, є складовою частиною соціальної культури держави. Тому вони не можуть виступати в якості окремого ресурсу. Виходячи з вищевикладеного, Фан робить висновок, що єдиний справжній ресурс «м'якої сили» - це культура, а сама «м'яка сила», по суті, є культурної силою. Таке трактування робить концепцію простою і зрозумілою.

Окрему увагу Фан приділяє феномену «привабливості», який, можна вважати серцевиною концепції «м'якої сили». Як і багато критиків, він вказує на туманність механізму конвертації привабливості цінностей і суспільної моделі, що практикується міжнародним актором, в реальний вплив і владу на світовій арені. Більш того, він стверджує, що віра в силу «привабливості» є наївною і висловлює спрощене бачення системи міжнародних відносин. Як і К.Лейн, Фан вважає, що сила «привабливості» працює тільки на рівні міжособистісних відносин і її ефект не можна екстраполювати на міждержавна взаємодія. Аргументуючи свою позицію, Фан говорить про те, що держава не є монолітною структурою, в ній діють різні групи, у яких різні

інтереси і переконання. Те, що видається привабливим для однієї групи, може викликати відторгнення в іншій. Також викликає складність питання, наскільки група, якій імponує «м'яка сила» іншої держави, має вплив на процес прийняття зовнішньополітичних рішень в своїй країні. Зрештою, Фан стверджує, що відносини між країнами є вкрай складною структурою, на яку впливають безліч факторів: економічних, соціальних, військових, психологічних. Таким чином, вплив «м'яких інструментів» може бути дуже незначним. Фан наводить приклад взаємин відносин Китаю і Японії, які тісно пов'язані історично і культурно, а з недавніх пір і економічно, проте їх відносини залишаються досить напруженими і недовірливими.

З недоліків концепції Фан зазначає неясність питання результатів застосування «м'якої сили». Як зазначають критики, вони неочевидні і важко доказові. Фан також вказує, що, говорячи про результати «м'якої сили» таких, як: кількість іноземних студентів, кількість лауреатів Нобелівської премії, розмір бюджету на публічну дипломатію, гарвардський учений часто плутає їх з джерелами «м'якої сили». Фан також задає і важливе питання практичного застосування «м'якої сили» в зовнішній політиці сучасних держав. Ресурси, які виділяє Дж. Най - це універсальні ресурси? Всі країни можуть їх використовувати з однаковим успіхом? Фан наводить приклад Китаю і Індії, які мають у своєму розпорядженні багаті культурні ресурси. Але хіба їх «м'яку силу» можна порівняти з американською або французькою? Виходить, робить висновок експерт, що культура сама по собі не є «м'якою силою», вона є джерелом потенційної «м'якої сили». Інг Фан вважає важливим підкреслити, що, на його погляд, концепція Дж.Най заражена вірусом переконаності в американську винятковість. Він пише, що концепція є виразником етноцентричної позиції автора і його поблажливого ставлення до інших культур. Най помилково вважає, що західна цивілізація продовжить визначати траєкторію розвитку світу. Фан в свою чергу переконаний, що західні цінності не є універсальними і не підлягають обов'язковому впровадженню в усіх країнах. У якихось країнах вони входять в дисонанс з історією і культурою країни, в інших - вони в принципі не

застосовуються. Завершуючи свою критику концепції, Інґ Фан заявляє, що концепція «м'якої сили» Дж. Ная є клубок парадоксів.

Однак, за словами самих критиків, «критика «м'якої сили» як концепції не означає, що ідеї не відіграють важливої ролі в міжнародних відносинах». Більш того, сама концепція надала новий імпульс дискусію про роль несилових інструментів у світовій політиці, про «влади над серцями і умами» і, в цілому, про ідеологічний вплив на міжнародній арені. Як це яскраво ілюструють дані про книги про «м'яку силу», які з'явилися на світ за останні 10-15 років, теорія Дж.Ная мала широкий відгук в міжнародному академічному співтоваристві. Її багато критикували, але разом з цим на її основі народжувалися нові інтерпретації і навіть авторські теорії.

Так, в науковому дискурсі з'явилися концепції «спектральної сили» (М.Куланіс і А.Сімоній), «космополітичною сили» (Дж.Галларотті), концепції «вербальної сутички» (Дж.Маттерн) і стратегічного нарративу (Л.Росель), а також концепція м'якої сили як «доброти, краси і бездоганності» (А.Вавін).

Концепції «космополітичної сили» і стратегічного нарративу позиціонуються авторами як найправильніший відповідь глобалізаційних викликам ХХІ століття. Галларотті, автор «космополітичною сили», пише про те, що його концепція являє собою золоту середину між жорсткою і «м'якою силою» і дає можливість акторам найбільш повно розкрити свій потенціал впливу на світовій арені. Він стверджує, що традиційне бачення сили в міжнародних відносинах не відповідає новим реаліям сучасного космополітичного світу, що вимагає релевантного теоретичного підходу, яким може стати теорія «космополітичною сили».

Ще однією цікавою концепцією, яка з'явилася на основі теорії «м'якої сили» Дж.Ная, стала концепція Олександра Вавин. Умовно дану концепцію можна назвати «Доброта, краса, бездоганність». Розмірковуючи про «м'яку силу», дослідник зазначає схильність до ресурсному баченню даної концепції в академічній спільноті. Ресурсне бачення означає ототожнення «м'якої сили» з ресурсами, які її виробляють. Однак, Вавин вважає таке ототожнення некоректним. Він стверджує, що ресурси самі по собі «нейтральні»: тобто

одні і ті ж ресурси можуть виробляти як «м'яку», так і «жорстку» силу. Він наводить приклад військових ресурсів, які в разі їх використання під час бойових дій, безсумнівно, є ресурсами жорсткої сили. Однак, ті ж самі ресурси можуть стати ресурсами «м'якої сили», тоді коли бойові дії вже завершені і нова влада встановлюють порядок. Вирішити дилему ресурсів може, згідно Вавин, введення в дискурс про «м'яку силу» поняття «валюта сили» (варіант А.Бобило і С.Песцова) - *currencies*. Про валюті сили говорив ще сам Дж.Най, вказуючи на те, що м'яка та жорстка сили користуються різними засобами для досягнення цілей. Він визначав, що військовими засобами є сила і загрози, економічними - фінансова допомога і санкції, а засобами «м'якої сили» є культура, цінності, політичні інститути і привабливість. Однак Вавин справедливо вказує на те, що вищезазначені кошти є скоріше ресурсами. Вавин переконаний, що основна проблема концепції Дж. Ная - це постійне змішування ресурсів і «валют» сили. Він пише, що в дану логічну пастку потрапив не тільки Дж. Най, але і інші дослідники.

1.3. Еволюція та значення британської політики «м'якої сили»

Великобританія є одним із визнаних світових лідерів у сфері використання «м'якої сили». При цьому влада країни, усвідомлюючи важливість політики «м'якої сили» для реалізації зовнішньополітичних інтересів держави, приділяє пильну увагу зміцненню інституційних основ цієї політики та підвищенню її ефективності. З цією метою 26 травня 2013 р. в межах парламенту країни був створений The Committee on Soft Power and the UK's Influence (Комітет із «м'якої сили» та впливу Великобританії) [13].

Цілі політики «м'якої сили» Великобританії не зафіксовані в будь-яких концептуальних документах, однак вони були озвучені в серії виступів міністра закордонних справ країни станом на 2013 р. Вільяма Гейга та є актуальними досі. Поряд з активною участю в діяльності міжнародних організацій реалізація «публічної дипломатії» здійснюється насамперед за

допомогою Британської Ради та телерадіомовної корпорації BBC, яка була названа основним інструментом забезпечення впливу Великобританії у світі та фронтменом у просуванні британських цінностей за межі країни [2].

Політика Великобританії за основними напрямками міжнародного культурно-гуманітарного співробітництва має низку особливостей. Насамперед до них варто віднести важливу роль неурядових організацій, фінансованих урядом, під час реалізації «публічної дипломатії». Свобода таких організацій від політичного впливу під час прийняття рішень поряд із чіткими механізмами підзвітності та оцінки результатів дає змогу досягти ефективності витрачання коштів і прозорості процесів міжнародного співробітництва, що повною мірою відповідає сутності «публічної дипломатії».

Відмінною рисою також є ієрархія інтересів країни на міжнародній арені. Аналіз британської політики в десяти країнах присутності, розташованих в різних регіонах світу, дає змогу зробити висновок про пріоритетність економічних і ділових зв'язків порівняно з культурними, освітніми та гуманітарними. Водночас Великобританія активно використовує історично сформовані переваги, пов'язані з поширеністю і популярністю своєї національної мови в сучасному світі. У зв'язку з цим політика просування англійської мови є над важливою частиною культурного співробітництва Британії з іншими країнами.

Основну роль у реалізації політики «м'якої сили» Великобританії відіграють державні структури, насамперед Міністерство закордонних справ і справ Співдружності (Foreign and Commonwealth Office) [9], Міністерство міжнародного розвитку (Department for International Development) [7] і меншою мірою – Міністерство культури, ЗМІ і спорту (Department for Culture, Media & Sport) [6]. Зазначені відомства є так званими міністерськими департаментами, очолюваними міністрами, що займаються питаннями, вирішення яких вимагає прямого політичного контролю. Крім того, в систему органів, що мають повноваження в сфері реалізації «публічної дипломатії», можна включити Департамент торгівлі та інвестицій (UK Trade & Investment

Department) [14]. Це відомство належить до так званих неміністерських департаментів, виконання функцій яких не вимагає прямого політичного втручання з боку уряду країни. Важливою складовою частиною цієї системи також є фінансована Міністерством закордонних справ найбільша у світі радіомовна організація Всесвітня служба Бі-Бі-Сі (BBC World Service) [16], що має статус державної корпорації

Так само варто зазначити недепартаментські громадські органи (non-departmental public bodies), що фінансуються за кошти Міністерства міжнародного розвитку:

- Незалежну комісію з оцінки впливу програм допомоги (Independent Commission for Aid Impact) [10];
- Комісію зі стипендій Співдружності націй (Commonwealth Scholarship Commission in the UK) [5].

Нарешті, варто згадати Британську Раду (British Council) [3], що фінансується за кошти Міністерства закордонних справ і зі справ Співдружності. Недепартаментські громадські органи, неміністерські департаменти і виконавчі агентства, які мають той чи інший ступінь автономності з метою виключення політичного впливу, зазвичай отримують значне або повне фінансування за кошт уряду країни за принципом «витягнутої руки», що забезпечує їхню незалежність від політичних рішень і одночасно допомагає уряду Великобританії реалізовувати свої завдання і цілі.

Пріоритети «публічної дипломатії» Великобританії за ключовими напрямками застосування «м'якої сили» зумовлені загальними геополітичними, економічними та гуманітарними інтересами країни. При цьому завдання діяльності основних суб'єктів «м'якої сили» в конкретній країні залежать від її географічного положення, рівня економічного і соціального розвитку та інших факторів.

Основні пріоритети діяльності включають культурне, освітнє, торгове та економічне співробітництво, а також надання допомоги найбільш вразливим країнам. Водночас елементи «публічної дипломатії» присутні в діяльності за всіма пріоритетами зовнішньої політики. Відповідно, аналіз інструментарію

здійснення британської «публічної дипломатії» в межах концепції «м'якої сили» здійснюється за чотирма основними напрямками:

- культура і просування мови;
- співробітництво в галузі освіти, науково-технічне та інноваційне співробітництво;
- розвиток ділових зв'язків;
- сприяння міжнародному розвитку.

Ключовим відомством, відповідальним за реалізацію зовнішньої політики Великобританії в галузі культури і просування мови, є Міністерство закордонних справ і зі справ Співдружності. При цьому основним суб'єктом «м'якої сили» Великобританії за цим напрямом виступає Британська Рада. Цей виконавчий недепартаментський громадський орган, створений у 1934 р., називає своїми головними завданнями такі:

- а) просування взаємозв'язків у сфері культури та розвиток діалогу різних культур між народами Великобританії та інших країн;
- б) поширення за кордоном знань про Велику Британію;
- в) сприяння вивченню іноземцями англійської мови;
- г) стимулювання культурних, наукових і технологічних аспектів взаємодії в сфері освіти між Великою Британією та іншими країнами;
- г) сприяння поширенню освіти іншими способами.

Британська Рада не має чіткої нормативної бази присутності в інших країнах. У деяких випадках діяльність ґрунтується на меморандумах про співпрацю і угодах різного рівня. Зокрема, це можуть бути угоди з дослідницькими фондами, університетами або представниками державної влади. Проекти, що здійснюються Британською Радою, можна розділити на три основні групи: підтримку співпраці в галузі культури, поширення англійської мови і розвиток освіти.

Заходи щодо поширення британської культури, що проводяться Британською Радою, включають організацію та сприяння в проведенні виставок, фестивалів та інших подій як у самостійному форматі, так і в межах програм, реалізація яких розрахована на кілька років. Сьогодні

Британська Рада через свої представництва здійснює діяльність у 110 країнах світу.

Напрямок «публічної дипломатії» Великобританії в сфері освіти, науки, технологій та інновацій часто пов'язаний із діяльністю з просування національної культури і мови. З урахуванням того, що Міністерство освіти країни (Department for Education) відповідає за діяльність у галузі освіти тільки всередині країни, а Міністерство у справах бізнесу, інновацій та професійної освіти (Department for Business, Innovation & Skills) – за діяльність усередині країни і в межах ЄС, ключовим відомством у цій сфері є Міністерство закордонних справ і зі справ Співдружності. Відповідно, як і в разі співпраці в галузі культури і просування мови, найважливішим суб'єктом «публічної дипломатії» в цій сфері є Британська Рада. Основною метою діяльності Британської Ради в галузі освіти є її інтернаціоналізація, поширення передового досвіду та інновацій Великобританії, а також реалізація спільних проєктів з іноземними партнерами [15]. Дії Британської Ради в галузі освітнього співробітництва загалом схожі з її діяльністю у напрямі просування англійської мови.

Іншим важливим напрямом здійснення «публічної дипломатії», як було зазначено вище, є розвиток ділових зв'язків. Основними завданнями в цій сфері є такі: – сприяння британським компаніям, що здійснюють діяльність на зовнішніх ринках; – підтримка прямих іноземних інвестицій у британську економіку з акцентом на інноваційних галузях; – поліпшення репутації Великобританії і британських компаній як надійних ділових партнерів [12]. Очевидно, що розвиток економічних зв'язків є більш пріоритетним напрямом для британської влади, ніж освітня і культурна співпраця. Доказом цього є згадка розвитку ділових цілей як одного з головних завдань міжнародного співробітництва практично всіма дипломатичними місіями Великобританії.

Водночас низка країн, що відіграють меншу роль у системі зовнішньоекономічних інтересів Великобританії, не має окремих представництв Департаменту торгівлі та інвестицій. Реалізація Великобританією політики в сфері сприяння міжнародного розвитку

спрямована на викорінення бідності у світі і вирішення основних проблем, з якими стикаються країни, що розвиваються.

Ключовим відомством, що відповідає за політику в цій галузі є Міністерство міжнародного розвитку (Department for International Development). Великобританія на державному рівні здійснює підтримку неурядових організацій за двома основними напрямками. Насамперед підтримуються науково-виробничі об'єднання (далі – НВО), які здійснюють діяльність у напрямі сприяння міжнародного розвитку. Фінансування таких НВО у Великобританії значною мірою забезпечується за кошти спеціальних державних фондів. Це фонди з розвитку систем адаптації до зміни клімату та екстремальних погодних явищ, підтримки малого бізнесу, допомоги інвалідам, боротьби з бідністю та інші. Зазначені фонди підтримуються Міністерством міжнародного розвитку та забезпечують фінансову допомогу для більш ніж 200 неурядових організацій [8].

«М'яка сила» як опора на привабливість національних цінностей, культури і зовнішньої політики для досягнення цілей і збільшення впливу країни в світі відіграла істотну роль в британській зовнішньополітичній стратегії задовго до появи відповідного терміна.

Як зазначив у своїй промові, зверненої до випускників Дипломатичної академії Форін-офісу в лютому 2016 р. принц Вільям, «багато століть Британія була нацією, яка «дивиться назовні», за межі британських островів, а усвідомлення призначення і допитливості до сих пір продовжують залишатися рушійними силами для економіки, культурного і освітнього експорту, збройних сил і дипломатичної служби Сполученого Королівства [78, с. 10].

Автор терміну «м'яка сила» Дж. Най виступив в 2013 р. на слуханнях згаданого вищого спеціального комітету британської Палати лордів і високо оцінив досягнення Великобританії в цій галузі. Він особливо згадав провідну роль англійської мови на міжнародному рівні, історичне значення британської Співдружності націй, увагу світових ЗМІ до британської королівської сім'ї, авторитет національних університетів, а також діяльність

урядового департаменту міжнародного розвитку та таких організацій як Британська рада, Всесвітня служба BBC тощо [131]. Най вважає, що Великобританія є одним з лідерів в області «м'якої сили» і підкреслює, що країна змогла досягти вражаючих успіхів, маючи відносно невелике населення і територію. Всі перераховані досягнення, без сумніву, є результатом роботи, яка велася протягом тривалого періоду часу, а аж ніяк не тільки після появи концепції «м'якої сили» [130, с. 92].

Колоніальне минуле країни істотно вплинуло на процес становлення британської політики «м'якої сили». Британська імперія взаємодіяла з численними народами по всьому світу і встановлювала свої порядки, створювала адміністративні структури, поширювала норми і принципи організації різних громадських і державних інститутів, освітніх установ, залучала людей за межами країни до своєї культури і мови. Деякі інститути і механізми, створені ще в період Британської імперії, функціонують і зараз.

Досвід реалізації інших ініціатив враховувався при створенні сучасних програм. Так, з 1926 р. по 1933 р. діяло унікальне урядове агентство «Імперська маркетингова рада», робота якого була спрямована на просування товарів Британської імперії й включала в себе створення постерів, фільмів, проведення виставок, а також організацію різного роду досліджень [82]. Історик британського Відкритого університету Карл Хак відзначає, що створення такої ради свідчило про зміну пріоритетів: від імперії, заснованої на військовій перевазі, до імперії як активної економічної та культурної спільноти, що сприяє процвітанню як метрополії, так і колоній [121, с. 205].

У 1932 р. було запущено закордонне мовлення національної громадської корпорації Бі-Бі-Сі (BBC World Service), яке було покликане служити «з'єднуючою і координуючою ланкою між розкиданими частинами Британської імперії». З 1938 року по квітень 2014 р. закордонне мовлення фінансувалося міністерством закордонних справ і у справах Співдружності (МЗС) Великобританії (Форін-офіс), проте в 2014 р. така практика була припинена [81, с. 90].

У 1934 р. за підтримки міністерства закордонних справ був заснований «Британський комітет з міжнародних відносин з іншими країнами», сьогодні відомий як Британська рада (British Council). У 1938 р. відкрилися перші відділення цієї структури за кордоном. Британська рада – це громадська організація, зареєстрована в Англії, Шотландії та Уельсі в якості благодійної. Однак одночасно вона є так званим недепартаментським громадським органом і частково фінансується міністерством закордонних справ і у справах Співдружності. Організація погоджує з Міністерством свою діяльність і звітує перед ним за виконану роботу [66].

Деякі автори відзначають, наскільки стабільною виявилася система, створена в 1930-х рр., навіть не дивлячись на те, що за час, що минув з моменту її виникнення, неодноразово проводилися спроби більшою мірою підпорядкувати зарубіжну інформаційну та культурну політику держави. Почалася і закінчилася Друга світова війна, потім «холодна війна», проте організації, які виникли близько 80 років тому, пристосовувалися і змінювалися відповідно до вимог часу і продовжують діяти до сих пір. Більш того, вони, в свою чергу, мають неабиякий вплив на британську зовнішню політику шляхом лобіювання та формування порядку денного. В якості окремого етапу, значимого для становлення і розвитку механізмів і інструментів британської «м'якої сили», можна виділити період Другої світової війни. Так, з 1939 р. по 1941 р. чисельність персоналу Бі-Бі-Сі, зайнятого в роботі на аудиторії в інших країнах, зросла з 103 до 1472 чол. Наприкінці 1940 р. мовлення проводилося на 34 мовах, а до 1945 року – вже на 45, що перетворило організацію в найбільшу телерадіомовну корпорацію в світі. У післявоєнний період розвиток політики, яку сьогодні можна назвати «м'якою силою», тривав. У 1950-1960 рр. був створений ряд комітетів по дослідженню досвіду інформаційної та культурної роботи за кордоном: їх завданням стала підготовка рекомендацій уряду з питань фінансування, географічних пріоритетів і організації такої діяльності. Однією з нових форм роботи стало «технічне сприяння», а в подальшому «сприяння міжнародного розвитку».

В першу чергу, така діяльність була сфокусована на колишніх колоніях. У 1964 р. після приходу до влади уряду лейбористів Г. Вілсона було сформовано нове міністерство закордонного розвитку (Ministry of Overseas Development) [63, с. 114].

При цьому технічне сприяння спиралося на створені в колоніальний період адміністративні структури. Значну роль в політиці «м'якої сили» грала також опора на освіту. У 1962 р. Великобританія і США займали перше місце за кількістю учнів в цих країнах студентів із країн (по 40 тис. чол. в кожній з країн). Близько 5 тис. британських вчителів, в свою чергу, працювали в країнах, що розвиваються. У 1984 р. міністерство закордонних справ і у справах Співдружності заснувало стипендію для навчання у Великобританії потенційних майбутніх лідерів з різних країн світу. Сьогодні ця стипендія відома під назвою Чівнінг (Chevening) і доступна для громадян 160 держав.

Ще один напрямок діяльності, який сформувався в 1960-х р. - розвиток туризму. У 1969 р. був прийнятий «Акт про розвиток туризму» (Development of Tourism Act), згідно з яким була створена нова структура British Tourist Authority сьогодні відома як VisitBritain. Це агентство діє під керівництвом урядового департаменту з питань культури, ЗМІ і спорту і відповідає за просування внутрішнього і в'їзного туризму в Англії, Шотландії та Уельсі [48, с. 583]. Сучасний етап розвитку британської політики «м'якої сили» можна почати відраховувати як з моменту закінчення «холодної війни», тобто з початку 1990-х рр., так і з більш пізнього періоду, що відноситься до кінця 1990-х рр. Другий підхід представляється більш привабливим.

Після перемоги партії лейбористів на виборах 1997 р. значно зріс інтерес до позиціонування Британії за кордоном, впливу країни та її ролі в світі. В цей час уряд також переглянув підходи до сприяння міжнародного розвитку та заснував департамент міжнародного розвитку. Крім того, технічний прогрес і збільшення доступу до засобів масової інформації, розвиток в попередні роки радіо, телебачення та кінематографа, а до кінця XX – початку XXI ст. – мережі Інтернет принципово змінили багато підходів

до зовнішньої політики держав, і створили безпрецедентні можливості для поширення «м'якої сили».

Висновки до розділу 1

Категорія «сили» є однією з найважливіших в теорії і практиці міжнародних відносин. Аналізуючи її, представники різних теоретичних шкіл розставляли свої акценти: реалісти часто зводили силу виключно до військових ресурсів, геополітики редукували силу до географічним і економічним факторам, ліберальна школа говорила про те, що посправжньому сильними актори можуть стати тоді, коли спільними зусиллями буде вибудована справедлива система міжнародних відносин. З настанням епохи глобалізації міжнародна система якісно трансформувалася, і поняття «сили» придбало нові значення і вимірювання. Економічна взаємозалежність, інформаційна революція, розвиток нових технологій змусили теоретиків різних шкіл по-новому поглянути на поняття «сили» і визнати, що військова сила більше не «альфа і омега» міжнародних відносин. Так, економічне співробітництво, ЗМІ, культура, освіта, ідеологія відтепер можуть виступати нарівні з військовими в якості значущих ресурсів сили міжнародного актора.

Концепція «м'якої сили» Дж.Най стала теоретичним відповіддю на ті зміни, які відбулися в міжнародній системі в епоху глобалізації. Тим часом, ідеї, закладені в основу концепції, які не є новими для теорії міжнародних відносин. Витоки концепції також проглядаються у працях Г.Гроція і І. Канта. Про вплив ідей італійського комуніста Антоніо Грамші говорив сам автор концепції - Дж.Най. Зарубіжні дослідники також стверджують, що в основу концепції «м'якої сили» лягли попередні теоретичні напрацювання політологів другої половини ХХ століття таких, як М.Баратц і П.Бахрах, С.Льюкс, К.Боулдінг та інших.

Новий термін, введений Дж.Наєм, швидко увійшов в наукові кола і активізував дискусію про несиловий вплив в міжнародних відносинах. З огляду на велику популярність як в наукових, так і в політичних колах, концепція «м'якої сили» часто спотворювалася і неправильно

інтерпретувалася. У зв'язку з чим, важливим є аналіз автентичної концепції Дж.Най, на основі його книг, статей і виступів.

Дж.Най визначав «м'яку силу» як «здатність впливати на інших за допомогою інструментів, що визначають міжнародний порядок денний, а також за допомогою переконання і позитивної привабливості, з метою досягнення бажаних результатів». У книзі, яка стала класичною по темі «м'якої сили», він визначив ресурси «м'якої сили», до яких зарахував культуру (в тих аспектах, які привабливі для інших), політичні цінності (за умови, що вона їх втілює у внутрішній і в зовнішній політиці) і зовнішню політику (за умови, що інші вважають законною і моральною). Важливою частиною стратегії «м'якої сили» Най вважав її ідейний зміст - наратив. Він писав, що в сучасному світі розгортається битва між ідеями, сюжетами, картинами світу. Для того, щоб бути впливовим на світовій арені, міжнародний актор повинен мати свій наратив, який буде пронизувати всю його зовнішньополітичну діяльність.

Концепція «м'якої сили» широко критикувалася в зарубіжному академічній спільноті. Вивчення претензій, озвучених експертами, дозволило розкрити слабкі сторони концепції і визначити, які її елементи потребують доопрацювання. Основна критика зводилася до вказівки на теоретичну неточність, академічну розмитість, абстрактність, відсутність чіткого набору інструментів і механізму їх застосування, а також системи оцінки ефективності застосування «м'якої сили». В подальший розвиток і уточнення концепції великий внесок внесли: Інґ Фан, Л.Росель, Дж.Галларотті, Дж.Маттерн, М.Фрейзер, М.Коуналакіс і А.Сімоній, А.Вавін.

На підставі проведеного аналізу еволюції інструментарію «публічної дипломатії» Великої Британії можна зробити висновок про те, що поєднання різних напрямів міжнародного культурно-гуманітарного співробітництва дає змогу досягти основної мети здійснення «публічної дипломатії» в контексті «м'якої сили» Великобританії – забезпечення впливу і успішного просування британських цінностей в інших державах.

Найважливішими факторами успіху політики «м'якої сили» Великобританії є визначення чітких цілей співпраці з кожного із напрямів, облік національної специфіки і рівня економічного розвитку країн-партнерів, стійкість присутності в цих країнах, ефективна координація діяльності відповідних відомств, активне залучення НВО в процеси співпраці, а також прозорість і розвинені інструменти оцінки ефективності політики «м'якої сили».

Активність суб'єктів «м'якої сили» Великобританії у різних країнах відрізняється відносною повнотою і системністю в усіх напрямках співробітництва. Водночас чітко виявляється акцент «публічної дипломатії» Великобританії – це перш за все розвиток ділових зв'язків, громадської дипломатії та сприяння міжнародному розвитку, що відповідає спрямованості стратегії відносин країни з іншими державами на пріоритетну реалізацію економічних і геополітичних завдань.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ «М'ЯКОЇ СИЛИ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

2.1. Роль державних інституцій в реалізації політики «м'якої Сили

До початку ХХІ ст. основні механізми і інструменти «м'якої сили» Великобританії були сформовані, і така політика отримала інституційну основу. Обговорення щодо використання існуючих інструментів, збільшення або зменшення фінансування окремих напрямків і посилення координації різних акторів поки що не вносять істотних змін у сформовану на сьогоднішній день систему роботи.

Безумовно, провідна роль в реалізації державної зовнішньої політики, і, зокрема, політики «м'якої сили» належить прем'єр-міністру. Він, разом з кабінетом, куди входять глави департаментів уряду (тобто, міністерств) відповідає за поточну політику перед Сувереном, парламентом, своєю політичною партією і в цілому перед виборцями. На сьогоднішній день британський уряд включає в себе 25 «міністерських департаментів» (тобто самостійних міністерств), 21 «неміністерських департаментів» (державних структур, робота яких не вимагає прямого політичного втручання з боку уряду країни), а також численні агентства, громадські структури і державні корпорації (в тому числі, ВВС), які взаємодіють з відповідними міністерствами. Приблизно третина міністерств і близько десятка інших структур в більшій чи меншій мірі беруть участь в плануванні, координації, виконанні та оцінці роботи, пов'язаної зі збільшенням «м'якої сили» країни [48, с. 409].

Центральна роль в реалізації такої політики належить Міністерству закордонних справ і у справах Співдружності, яке у вітчизняній літературі також часто позначається як Форін-офіс (Foreign and Commonwealth Office) [48, с. 412]. Це міністерство, а також система британських дипломатичних і торговельних представництв за кордоном тим чи іншим чином залучені

практично в усі напрямки діяльності щодо збільшення «м'якої сили» країни. У стратегії роботи («бізнес-плані») Міністерства на 2015-2020 рр. використання «м'якої сили» зазначено в якості одного з п'яти пріоритетів стратегічних реформ. У плані роботи Міністерства на період з 2020 по 2025 р збільшення впливу «м'якої сили» країни виділено в якості ключового компонента завдання «Проектування нашого глобального впливу» (однієї з трьох складових плану, дві інші завдання – це «захист наших громадян» та «збільшення нашого добробуту») [74, с. 150].

Міністерство не тільки займається власне дипломатичною роботою, взаємодіючи з урядами інших країн та міжнародними організаціями, відповідаючи за зв'язки з громадськістю, доносячи позицію Великобританії з ключових проблем і питань до партнерів і зарубіжних аудиторій тощо, але і виступає сполучною ланкою, координатором і виконавцем для цілого ряду різних напрямків політики «м'якої сили».

У деяких випадках Форін-офіс є одним з організаторів міжвідомчих програм. Так, наприклад, ініціатива Conflict Poll, спрямована на запобігання конфліктів за кордоном, реалізовувалася спільно Міністерством закордонних справ і у справах Співдружності і ще двома державними відомствами. В інших ситуаціях Міністерство фінансує і контролює роботу квазі-неурядових організацій. Зокрема, Форін-офіс надає частину коштів для зарубіжної діяльності Британської ради, а Міністр закордонних справ і у справах Співдружності звітує перед парламентом за роботу цієї структури. З 1938 року по квітень 2014 року Міністерство також фінансувало закордонне мовлення Бі-Бі-Сі (BBC World Service), проте в 2014 р. така практика була припинена [77, с. 43].

Британські посольства по всьому світу виступають майданчиками для роботи інших урядових структур, використовуються для прес-конференцій та інших заходів. Дипломати разом із представниками інших відомств беруть участь в організації закордонних візитів високопоставлених осіб, розробці і підписанні різного роду угод, проведенні різних заходів і виставок.

Своєрідні взаємини склалися між Міністерством закордонних справ і Департаментом міжнародного розвитку Великобританії (DFID) – ще одним міністерським департаментом (міністерством) в структурі уряду. Починаючи з 1960-х рр., можна було спостерігати унікальну тенденцію, коли при урядах лейбористів робота по сприянню міжнародного розвитку виділялася в окремий напрям і реалізовувалася самостійним міністерством або департаментом, а потім, при урядах консерваторів знову передавалася під керівництво міністра закордонних справ. Така закономірність була перервана зі створенням в 1997 р. при уряді лейбористів Департаменту міжнародного розвитку, який, незважаючи на окремі спроби все ж знову підпорядкувати цей напрямок роботи МЗС, продовжує залишатися самостійним [29, с. 161].

Багато в чому це пов'язано з авторитетом, який вдалося завоювати Департаменту міжнародного розвитку за час своєї роботи: так, зарубіжні експерти посилялися на його досвід як на «модель для багатих країн» і «краще в світі агентство розвитку». При цьому лунають і критичні коментарі. У 2009 р. представник опозиційної на той момент консервативної партії, «тіньовий» міністр з міжнародного розвитку Е. Мітчелл, заявив про те, що Департамент міжнародного розвитку почав вторгатися на територію інших центральних органів виконавчої влади, знаходиться в небезпечній близькості до того, щоб реалізовувати власну зовнішню політику [30, с. 234].

Тривалі дискусії відображають різницю в підходах до програм зарубіжної допомоги, властиву консерваторам і лейбористам. У той час як торі тяжіють до того, щоб співвідносити програми сприяння розвитку і національні інтереси, лейбористи схильні поділяти ці поняття і позиціонувати надану допомогу в якості внеску Британії в досягнення стабільності і боротьбу з бідністю в світі, тобто як незалежний від поточних завдань напрямок «Етичної зовнішньої політики» [34, с. 22].

Координація роботи двох найважливіших, з точки зору, «м'якої сили», міністерств залишається одним із пріоритетів роботи при різних урядах, а розподіл сфер відповідальності між ними не завжди виглядає логічним з боку. Так, наприклад, стипендіальна програма Чівнінг, доступна для громадян 160

країн, а також програма стипендій Маршалла для громадян США знаходяться у віданні МЗС, в той час як програма стипендій для країн Співдружності відноситься до структури Департаменту міжнародного розвитку. Крім того, МЗС також напряду фінансує Вестмінстерський фонд розвитку демократії (Westminster Foundation for Democracy), заснований в 1992 р. і має статус «недепартаментського громадського органу», хоча його робота швидше відноситься до сфери міжнародного розвитку. Таким чином, жоден з органів виконавчої влади не має монополії при реалізації того чи іншого напрямку політики «м'якої сили» [17, с. 62].

Зарубіжна діяльність Департаменту міжнародного розвитку спирається на співпрацю з неурядовими організаціями – в першу чергу, з провідними міжнародними організаціями, що базуються у Великобританії, такими як Oxfam, Британський Червоний Хрест, Care International, Save the Children, британський підрозділ «Всесвітнього фонду дикої природи» (WWF UK) і іншими. Одна з форм співпраці з такими структурами є укладення довгострокових партнерських угод (Programme Partnership Arrangements, PPA). Особливість такої роботи полягає у фінансуванні поточної діяльності організацій, а не конкретних проектів, що дає міжнародним НУО достатній ступінь свободи і можливість гнучко підходити до планування і реалізації діяльності за кордоном [17, с. 63].

Ще одна державна структура, яка належить до категорії «недепартаментських громадських органів» (non-departmental public bodies) – незалежна комісія з оцінки впливу програм допомоги (Independent Commission for Aid Impact, ICAI), покликана здійснювати контроль над витрачанням коштів платників податків і підвищувати ефективність реалізованої діяльності. Незважаючи на те, що фінансування Комісії здійснює Департамент міжнародного розвитку, вона підзвітна виключно Парламенту і представляє свої доповіді Комітету з міжнародного розвитку Палати громад [17, с. 64].

Крім Міністерства закордонних справ і у справах Співдружності і Департаменту міжнародного розвитку, інші урядові міністерства або

департаменти також грають істотну роль в реалізації політики «м'якої сили». Серед них можна перерахувати: Міністерство культури, ЗМІ і спорту (Department for Culture, Media and Sport), Міністерство бізнесу, інновацій та професійної підготовки (Department for Business, Innovation & Skills), також певною мірою Міністерство освіти (Department for Education) і міністерство оборони (Ministry of Defence) [17, с. 65].

Міністерство культури, ЗМІ і спорту, як випливає з його назви, відповідає за ключові, з точки зору «м'якої сили», ресурси і активи країни. У його веденні знаходяться провідні національні музеї та культурні організації, такі як Британський музей і галерея Тейт, а також національні парки, спортивні організації та ЗМІ, в тому числі, Бі-Бі-Сі. Дане міністерство відіграло центральну роль в організації літніх Олімпійських ігор в Лондоні в 2012 р, а також в запуску спочатку задуманої як доповнення до Олімпіади програми GREAT. Крім цього Міністерство фінансує дві організації, що також працюють на підвищення привабливості Великобританії і Англії в світі: недепартаментські громадські органи VisitBritain і VisitEngland. Ці структури займаються просуванням відповідних туристичних напрямків у країні і за кордоном і, в свою чергу, взаємодіють з бізнесом, зайнятим в цій галузі [21, с. 505].

Робота Міністерства у справах бізнесу, інновацій та професійної підготовки спрямована на підтримку і розвиток національних компаній, в тому числі їх зарубіжної діяльності. Також дане міністерство відповідає за діяльність в сфері науки та інновацій, професійної та вищої освіти – тобто, бере участь у збереженні та розвитку найважливіших ресурсів британської «м'якої сили» (в той час як у веденні Міністерства освіти знаходяться дитячі сади, школи, а також соціальне благополуччя дітей). Позиції британських університетів у світових рейтингах і репутація національної освіти не тільки вносять вклад у збільшення «м'якої сили» країни, дозволяючи займати високі місця в міжнародних рейтингах, а й працюють на досягнення економічних показників.

Ключова роль в роботі з просування британських компаній за кордоном, створення умов для розвитку експорту національних товарів і послуг, а також залученню іноземних інвестицій належить неміністерському Департаменту з торгівлі та інвестицій (UK Trade and Investment, UKTI), що знаходиться у веденні відразу двох міністерств: бізнесу, інновацій та професійної підготовки і МЗС.

З одного боку, необхідність звітувати перед двома керівними відомствами може ускладнювати роботу даного департаменту. Так, на слуханнях у Палаті громад в 2013 р було озвучено пропозицію перетворити Департамент з торгівлі та інвестицій в незалежне агентство, підзвітне Парламенту. З іншого боку, як і по відношенню до всіх інших напрямків «м'якої сили» країни, і Міністерство бізнесу, інновацій та професійної підготовки, і підзвітний йому Департамент з торгівлі та інвестицій регулярно закликають до посилення координації з іншими державними відомствами. Наприклад, в рекомендаціях комітету з «м'якої сили» і впливу Великобританії верхньої палати британського парламенту наголошено на необхідності більшої координації зазначених структур з Департаментом міжнародного розвитку, а на згаданому вище слуханні Палати громад було запропоновано посилити співпрацю з Британською радою [27, с. 175].

У порівнянні з Міністерством бізнесу, інновацій та професійної підготовки, роль Міністерства освіти в збільшенні «м'якої сили» країни видається менш значною. Однак британські школи, також як і університети, беруть участь у створенні позитивного образу країни. Навчання в Сполученому Королівстві вважається престижним у багатьох державах світу, і Великобританія лідирує в багатьох освітніх рейтингах. Цікавий також і підхід до шкільної освіти з точки зору взаємодії британських громадян з представниками інших країн. Так, неодноразово згаданий тут Комітет з «м'якої сили» і впливу Великобританії Палати лордів зазначив недостатню увагу, що приділяється вивченню іноземних мов, і рекомендував посилити цей напрям в британських школах. Під час обговорення впливу, який чинять

британські «креативні індустрії» за кордоном, даний комітет рекомендував уряду збільшити увагу навчанню дизайну і технологій в британських школах.

Роль Міністерства оборони в реалізації політики «м'якої сили» складно охарактеризувати однозначно. Основна проблема тут полягає в можливості поєднання «м'якої» та «жорсткої» сили. Політика «розумної сили», до якої закликає автор концепції Дж. Най, полягає у взаємодоповнюючому використанні обох різновидів сили. Однак на практиці досягнення такої ідеальної ситуації представляється досить проблематичним, а використання «жорсткої» сили може також привести до зменшення сили «м'якої» [130, с. 178].

Зокрема, Дж. Най зазначає, що вторгнення в Ірак і твердження про наявність там зброї масового знищення, які згодом не підтвердилися, завдали істотної шкоди американській «м'якій силі». Професор Університету Аберіствіт (Уельс) Гері Ронслі вважає, що таке твердження вірне і для Великобританії, участь якої у військовій кампанії в Іраку завдало величезної шкоди репутації країни. Професор Лондонської школи економіки Мері Калдор критикує доповідь Палати лордів про «м'яку силу» і вважає, що в ньому проігноровані наслідки військових операцій Великої Британії в США і Афганістані. Вона впевнена, що згадки про вплив на репутацію країни недостатньо і важливо розібратися з минулим і проаналізувати роль Сполученого Королівства в цій трагедії, перш ніж шукати шляхи вирішення проблем [131].

Разом з тим, стратегічні документи британського Міністерства оборони свідчать про прагнення посилити невійськові механізми впливу і максимально використовувати можливості, пов'язані зі створенням партнерств, просуванням британських ідей і цінностей. У так звану Green Paper – один з ключових доповідей 2010, підготовлений Міністерством оборони для «Стратегічного огляду з безпеки», - був навіть включений спеціальний розділ, присвячений проблемі впливу країни за кордоном, в якому використовувався термін «м'яка сила» і був зроблений акцент на

важливості саме невійськових методів забезпечення національної безпеки [135].

У 2013 р міністерство підготувало документ про міжнародне співробітництво в галузі оборони, в якому наголошувалося на важливості використання існуючих ресурсів для досягнення впливу істотно перевершеної можливості використання власне «жорсткої сили». Велике значення також надається співробітництву з Міністерством закордонних справ і у справах співдружності і з Департаментом міжнародного розвитку. Зокрема, згадана вище програма Conflict Pool реалізується спільно із зазначеними міністерствами.

Як зазначено вище, «м'якій силі» приділено велику увагу і в опублікованій в 2015 р Національній стратегії безпеки та Стратегічному огляді оборони і безпеки (National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review) [134].

На слуханнях Палати лордів експерти відзначили, що Міністерство оборони може грати ключову роль в просуванні «м'якої сили» за кордоном, а також той факт, що міжнародні програми військових навчань – це відносно недорогий метод впливу на ключових акторів, які приймають рішення в країнах, що розвиваються.

Нарешті, ще два міністерських департаменти, які слід перерахувати при описі існуючої політики «м'якої сили» - це Казначейство (HM Treasury) і Секретаріат Кабінету міністрів (Cabinet Office). Перший відповідає за фінансову політику і має суттєвий вплив на реалізацію ініціатив в області «м'якої сили». Так, наприклад, Казначейство зіграло важливу роль при прийнятті рішення про продовження програми GREAT і затвердив фінансування даної програми на 2018-2019 рр., а також 50% збільшення фінансування на 2020-2021 рр., ґрунтуючись на проведеному аналізі економічної доцільності реалізованої діяльності. У свою чергу, Секретаріат Кабінету міністрів бере участь в реалізації та координації деяких програм політики «м'якої сили». Зокрема, керівництво програмою GREAT здійснюється саме в рамках даного відомства [137, с. 4].

Як можна побачити, міністерські департаменти відповідають за ряд функцій, пов'язаних з реалізацією національної політики «м'якої сили», включаючи її планування, реалізацію і моніторинг, а також співпрацю з недержавними організаціями та міжвідомчу координацію. Одночасно з цим в рамках системи стримувань і противаг Парламент Великобританії також значно впливає на здійснення такої політики. При цьому історично сформовані особливості верхньої і нижньої палат парламенту впливають на специфіку їх роботи.

Нижня палата парламенту, Палата громад, формується за результатами виборів на підставі мажоритарної системи відносної більшості в одномандатних виборчих округах. Вона обговорює і приймає законодавчі акти, а також контролює діяльність уряду. Палата громад включає в себе різні комітети, в тому числі, комітети з контролю над діяльністю уряду (departmental select committees). Даним комітетам належить значна роль з точки зору реалізації політики «м'якої сили» країни: вони розглядають питання, що стосуються сфери діяльності відповідних міністерських департаментів і взаємодіють з ними. Так, парламентський Комітет з міжнародного розвитку розглядає в рамках слухань питання, пов'язані з роботою відповідного урядового департаменту. Комітет, відповідальний за зовнішню політику, вивчає діяльність Міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, а також пов'язаних з ним організацій, в тому числі, Британської ради. Комітет з Культури, ЗМІ та спорту здійснює моніторинг політики, організаційних і фінансових питань, що відносяться до діяльності Міністерства культури, ЗМІ і спорту та підзвітних йому структур, включаючи Бі-Бі-Сі. Представники партій, які отримали місця в парламенті за результатами виборів, прагнуть вплинути на питання, пов'язані з реалізацією «м'якої сили» країни.

Члени королівської сім'ї також традиційно очолюють благодійну організацію English Speaking Union. Заснована ще в 1918 р., організація займається масштабної діяльністю в сфері освіти і культури більш ніж в 50 країнах і грає важливу роль в просуванні англійської мови. Її річний бюджет

становить понад 3,5 млн. ф.ст. У 2013 р. принцеса Анна змінила на посту президента цієї організації свого батька, принца Філіпа, герцога Единбурзького [5, с. 34]. Патроном English Speaking Union є британський монарх.

2.2. Недержавні актори реалізації «м'якої сили» у Великобританії

Британські експерти і мозкові центри особливо підкреслюють, що державні ініціативи сприймаються з недовірою, в той час як діяльність бізнесу, освітніх установ, діячів мистецтва тощо не викликає негативної реакції зарубіжних аудиторій. Тому значна частина роботи в рамках британської «м'якої сили» свідомо позиціонується як незалежна від держави, хоча де-факто уряд і законодавчі органи влади мають вирішальний голос в цьому відношенні.

При цьому можна відзначити, що урядові і фінансовані урядом структури, в тому числі, Британська рада, часто виконують функцію посередника і провідника на зарубіжні ринки для британського бізнесу, освітніх та культурних установ. Це узгоджується з тенденцією, зазначеною вітчизняними авторами, коли зовнішньополітична діяльність країни пов'язується зі збільшенням можливостей для експорту і інвестицій.

Так, наприклад, Британська рада пропонує послуги з маркетингу для національних навчальних закладів в рамках програми Services for International Education Marketing (SIEM). Програма включає ряд платних і безкоштовних сервісів, в тому числі щомісячні брифінги про стан ринків і інформацію про потенційні можливості; маркетингові дослідження про перспективи експорту освіти в тій чи іншій країні світі; послуги з просування і рекламу для освітніх установ на цільових ринках тощо [11, с. 83].

Британське управління з туризму (VisitBritain), в свою чергу, співпрацює з британськими компаніями, зайнятими у відповідній галузі, а департамент з торгівлі та інвестицій надає підтримку британським експортерам, а також працює над залученням іноземних інвестицій.

Програма GREAT Britain (або GREAT) – один з найбільш показових прикладів ініціатив, спрямованих на посилення міжвідомчої координації та одночасно залучення недержавних акторів до роботи по збільшенню «м'якої сили». По суті справи, програма ефективно задіяла цінні інструменти «м'якої сили» для просування іміджу країни і підвищення її привабливості за кордоном. Дана програма була запущена напередодні літніх Олімпійських ігор в Лондоні в 2012 р. й в її реалізації взяли участь різні відомства та організації [11, с. 84].

Кампанію підтримали представники великого бізнесу, в тому числі: авіакомпанія British Airways, телекомунікаційна корпорація BT, виробник одягу, аксесуарів і парфумерії класу люкс Burberry, автомобільні компанії McLaren і Land Rover Jaguar; а також відомі люди: модельєри Пол Сміт і Вів'єн Вествуд, засновник міжнародного конгломерату компаній Virgin Group Річард Бренсон, актриса Джуді Денч та інші. Саме слово GREAT обігралося в рекламі і об'єднало різні напрямки в рамках кампанії: була випущена лінійка комунікаційних матеріалів (постерів, інтернетбанерів, білбордів тощо) з гаслами, які можна прочитати двояко: "Education is GREAT" / "Education is GREAT Britain" («Освіта – це здорово» / «Освіта – це Великобританія»), "Innovation is GREAT" / "Innovation is GREAT Britain" («Інновації – це здорово» / «Інновації – це Великобританія»), "Heritage is GREAT" / "Heritage is GREAT Britain" («Спадщина – це здорово» / «Спадщина – це Великобританія») тощо [97, с. 350].

Згідно з офіційним формулюванням, кампанія спрямована на те, щоб надихнути світ на нове раціональне і емоційне сприйняття Великобританії в сьогоденні і майбутньому, на те, щоб показати, що Великобританія – найкраща країна для туризму, інвестицій, отримання освіти і торгівлі.

За даними Національного офісу аудиту Великобританії, фінансування програми з 2015 р. по 2018 р. склало 113,5 млн. ф. ст. При цьому доходи від її реалізації за цей період оцінюються в 1,2 млрд. ф. ст., а загальний дохід до 2021-2022 рр. повинен скласти від 1,7 до 1,9 млрд ф. ст. [66].

Розробленим в рамках програми брендом GREAT користується 17 урядових департаментів та належних до них організацій. Координаційна рада програми очолює міністр з питань культури, ЗМІ і спорту. Станом на березень 2019 року, кампанію підтримали 202 комерційні компанії і 164 відомі особи [134]. Додаткове фінансування з боку бізнесу склало 68 млн. ф. ст. (цифра включає в себе як фінансовий внесок, так і підтримку у вигляді товарів або послуг). Відомства, які беруть участь в програмі, оцінюють орієнтовні додаткові доходи від її реалізації.

Так, організація VisitBritain повідомляє про вигоди від використання матеріалів програми GREAT для розвитку туризму, Британська рада вимірює вплив кампанії розмірами доходу від прийому іноземних студентів, а Департамент з торгівлі та інвестицій і Форін-офіс звітують про підтримку британському бізнесу і орієнтовний прибуток, отриманий завдяки цій програмі. Як показала практика, ініціатива GREAT виявилася досить успішною. Про це говорить рішення продовженої кампанію, яка спочатку замислювалася як доповнення до Олімпійських ігор в Лондоні, і після завершення Олімпіади.

Комітет з «м'якої сили» і впливу Великобританії в рамках парламентської сесії 2019-2020 рр. заслухав експертів з даного питання, після чого рекомендував Уряду продовжити реалізацію програми, приділяючи увагу окремим культурним заходам, які потенційно здатні позитивно вплинути на в'їзний туризм. Уряд в документі, складеному у відповідь на доповідь Комітету, повідомив, що завдяки ініціативі GREAT економіка країни отримала понад 500 млн. ф. ст. і очікується, що пов'язаний з даною 41 кампанією додатковий прибуток за 2020-2021 рр. складе ще 600-800 млн. ф.ст. [134].

2.3. Програма «Great» як один з інструментаріїв публічної дипломатії Великої Британії

Як було зазначено вище, важливою особливістю британської політики «м'якої сили» є прагнення налагодити координацію і взаємодію між різними

відомствами та інститутами. Воно проявляється в різних формах: від створення різного роду міжвідомчих комісій, комітетів і робочих груп і до масштабних програм в цій сфері.

Комплексна програма GREAT Britain - це один з найбільш показових прикладів таких програм. Вона стала черговою спробою об'єднати зусилля різних державних і недержавних акторів для того, щоб підвищити ефективність їх роботи і знизити витрати, уникнути дублювання функцій і різноспрямованих, суперечать один одному дій і висловлювань.

GREAT Britain (або GREAT) була запущена напередодні літніх Олімпійських ігор в Лондоні в 2012 р. Після того як в 2005 р. заявка міста на проведення Олімпійських ігор була схвалена Міжнародним олімпійським комітетом, почалася підготовка до спортивного заходу, за який відповідав спеціально створений Лондонський організаційний комітет Олімпійських ігор. Одним із завдань комітету також був розгляд Олімпійських ігор в ширшому контексті, щоб вони послужили подальшій популяризації британської столиці та Сполученого Королівства. Заявка на проведення Олімпіади в 2005 р. та значна частина підготовчих робіт виконувалася ще за лейбористів. На початку 2011 р., вже після приходу до влади коаліційного режиму Девіда Кемерона – Ніка Клегга, в урядових структурах був запущений процес обговорення нового бренду, покликаною збільшити економічний ефект від проведення ігор. Внаслідок цих обговорень уряд затвердив програму GREAT. Її ключовою рисою стала координація різних відомств і організацій: Міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, Міністерства культури, ЗМІ та спорту, Британської ради, Департаменту з торгівлі та інвестицій, Британського управління по туризму (VisitBritain) та інших. Також кампанію підтримали представники британського бізнесу, в тому числі: авіакомпанія British Airways, телекомунікаційна корпорація BT, тощо. [2].

Під час запуску програми GREAT багато ЗМІ порівнювали її з ініціативою Cool Britannia кінця 1990-х – початку 2000-х рр. Словосполучення Cool Britannia («класна», «крута» Британія)

використовувалося у пресі для позначення ряду ініціатив «нових лейбористів» і їхнього лідера Тоні Блера. Після перемоги на загальних парламентських виборах в 1997 р. партія лейбористів заявила про необхідність перегляду сформованого за кордоном іміджу Великобританії. Найбільш докладно аргументи прихильників «ребрендингу» країни викладені в брошурі пов'язаного з партією лейбористів аналітичного центру Demos.

Автор брошури політолог Марк Леонард писав про необхідність подолати стереотипи, що склалися про Велику Британію, тобто відійти від образу традиційної консервативної країни в стані застою та представити Сполучене Королівство як сучасну, динамічно розвинену та технологічну країну. Марк Леонард стверджував, що жителі інших країн бачать Британію як «парк розваг з королівською родиною і зеленими пагорбами», а також як країну з «поганою їжею, поганою погодою і зарозумілими людьми», а це серйозно шкодить Великій Британії, насамперед – її економіці. [3] Він стверджував, що ще одним підтвердженням відсталості бренду «Британія» є те, що такі компанії як British Telecom, British Gas, British Home Stores і British Airport позбулися прикметника «British» в своїх назвах. На його думку, це говорить про те, що асоціації з Великою Британією сприймаються як перешкода сучасному бізнесу, тому компанії прагнуть дистанціюватися від своєї країни.

Крім того, Марк Леонард посилався на маркетингове дослідження, проведене раніше компанією British Telecom по всьому світу. Його результати показали, що в ряді країн, зокрема в Японії, слово «British» в назві бренду асоціювалося з чимось «з минулого» і «колоніальним» і не відповідало уявленням про інноваційну та технологічну британську індустрію. Саме це, за словами автора, призвело до того, що керівництво компанії змінило назву British Telecom на BT.

Ідея про модернізацію іміджу країни в цілому гармонійно поєднувалася з політикою «нових лейбористів», які взяли курс на оновлення у всіх сферах. Уряд Тоні Блера спробував переглянути позиціонування Великобританії в

світі. Якщо використовувати маркетингові терміни, то влада спробувала провести «ребрендинг» Сполученого Королівства, оновити його імідж і тим самим підвищити привабливість серед зарубіжних цільових аудиторій.

Ініціативи, які уряд Тоні Блера запустив в 1997– 1998 рр., були покликані змінити ситуацію і представити Велику Британію як сучасну, інноваційну і динамічну країну. У пресі кампанія по оновленню іміджу країни отримала назву Cool Britannia. Словосполучення до цього використовувалося в ЗМІ і навіть у рекламі морозива, однак остаточно закріпилася саме за кампанією «нових лейбористів». ЗМІ тиражували наступний вислів Тоні Блера про імідж Сполученого Королівства: «Я пишаюся минулим своєї країни, але я не хочу жити в ньому» [4].

Ініціативи уряду щодо ребрендингу Великої Британії спиралися на сучасні досягнення британської промисловості і культури. На перший план вийшли так звані творчі (креативні) індустрії: мода, дизайн та архітектура, розробка програмного забезпечення, анімація, музика, сучасне мистецтво і література, ТВ і медіа. Крім того, в рамках цієї політики була створена робоча група у Міністерстві закордонних справ, завданням якої було поліпшити імідж Британії закордоном [5].

Однак надії на «нових лейбористів» не виправдалися, а широко розрекламована ініціатива дуже скоро стала об'єктом жорстокої критики. Уже в 1998 р. впливовий журнал The Economist заявив читачам, що немає нічого більш сумного, ніж спроби здаватися крутим [6].

Ініціатива Тоні Блера по «ребрендингу» Великої Британії сьогодні описується фахівцями з територіального маркетингу як хрестоматійний приклад невдалої кампанії. Надмірний акцент на модний, сучасний і передовий образ Британії не знайшов відгуку всередині країни. Cool Britannia виявилася занадто вузькою концепцією, пов'язаною виключно з міським, і навіть столичним способом життя. Забутими виявилися і різні території британської держави. Згадані «креативні індустрії» були сконцентровані на південному сході країни, в той час як такі значимі її частини як Шотландія і Уельс, виявилися за рамками кампанії. Крім того, усталений образ країни не

міг бути змінений за короткий час. У 1999 р., через два роки після приходу до влади «нових лейбористів», Британська рада замовила дослідження, присвячене образу країни в світі. Таке дослідження було проведено міжнародною соціологічною компанією Ipsos-MORI і опубліковано під назвою «В очах інших: як світ бачить Великобританію». Результати показали, що думка про Велику Британію в світі за кілька років істотно не змінилася, незважаючи на риторику політичних лідерів [7].

Дослідження продемонструвало, що ставлення до Сполученого Королівства в світі в цілому доброзичливе. Однак в якості недоліків, властивих Великобританії, респонденти вказували надмірну традиційність, консерватизм і застій. У той же час значна частина учасників опитування відзначала традиції та багату культурну спадщину як сильні і привабливі сторони Британії. Загалом респонденти бачили Великобританію швидше традиційною, ніж сучасною країною.

Таким чином, ініціатива Cool Britannia, що передувала кампанії GREAT отримала в основному негативну оцінку і в цілому пов'язується в політичному дискурсі з суперечливою спадщиною Тоні Блера і «нових лейбористів». Тому запускаючи програму GREAT Britain, уряд консерваторів і ліберальних демократів прагнув дистанціюватися від ініціативи Cool Britannia. Чиновники, які брали участь у створенні та запуску програми GREAT, відзначають, що вони свідомо намагалися зробити нову програму несхожою на кампанію Cool Britannia не тільки тому, що остання занадто сильно асоціювалася з Тоні Блером, а й з метою підкреслити сильні сторони британської спадщини. Директор кампанії GREAT Britain в офісі прем'єр-міністра Конрад Берд наголошує той факт, що ініціатори кампанії прагнули показати як сучасну, так і старовинну Британію [8].

На відміну від ініціативи нових лейбористів, кампанія GREAT вийшла набагато більш широкою і всеосяжною: замість акценту виключно на модне і технологічне, вона поєднує традиційне уявлення про Британію і більш сучасний і динамічний образ нинішньої країни. Це легко простежити як за гаслами кампанії, так і по візуальних образах, які вона використовувала – від

традиційних британських пейзажів і елементів культурної спадщини до новинок сучасного дизайну і технологій.

Комітет з «м'якої сили» і впливу Великої Британії, посиляючись на матеріали, надані урядом, зазначає, що кампанія GREAT спрямована на те, щоб люди з усього світу приїжджали до Великобританії, вчилися і займалися бізнесом в країні, тобто кампанія об'єднує всю діяльність по просуванню Великобританії за кордоном під загальною вивіскою [9].

Спочатку кампанія була сприйнята з обережністю і недовірою, перш за все, британською пресою. Прем'єра-консерватора Девіда Кемерона критикували за непослідовність: його слова під час запуску кампанії GREAT про те, що Британія – це чудове (great) місце для туризму, інвестицій та роботи контрастували зі зробленими до цього заявами про «зруйноване та розколоте (broken) британське суспільство» та «зруйновану Британію» [10].

Однак якщо в кінці 1990-х і початку 2000-х рр. було зроблено спробу змістити фокус з традицій та історії в бік технологічного, сучасного і модного образу, то сьогодні в політиці «м'якої сили», в тому числі, в рамках реалізації програми GREAT Britain простежується більш зважений підхід, який прагне поєднати сучасність і багату культурну спадщину.

Згідно з офіційним формулюванням, кампанія спрямована на те, щоб надихнути світ на нове раціональне і емоційне сприйняття Великобританії в сьогоденні і майбутньому, на те, щоб показати, що це найкраща країна для туризму, інвестицій, отримання освіти і торгівлі.

Розробленим в рамках програми брендом GREAT користується 17 урядових департаментів і належних до них організацій. Секретаріат Кабінету міністрів координує роботу. Координаційну раду програми очолює Міністр з питань культури, ЗМІ і спорту.

Як показала практика, програма GREAT виявилася цілком успішною. Про це говорить рішення продовжувати кампанію, що спочатку замислювалася як доповнення до Олімпійських ігор в Лондоні, навіть після завершення Олімпіади. Результати ініціативи були розглянуті Комітетом з «м'якої сили» і впливу Великобританії в рамках парламентської сесії 2013–

2014 рр., після чого Комітет рекомендував Уряду продовжити реалізацію кампанії, приділяючи увагу окремим культурним заходам, які потенційно здатні позитивно вплинути на туризм. Сприятливий ефект залишила Олімпіада, яка проходила з 27 липня по 12 серпня 2012 р. За результатами опитування, проведеного на замовлення Британської ради компанією Ipsos-MORI, 60% британців і 56% опитаних за кордоном вважають, що церемонія відкриття Олімпійських ігор успішно представила кращі досягнення як традиційної, так і сучасної Великої Британії [11].

Позитивні тренди показує і туристична галузь країни, при цьому сучасна культура відіграє певну роль в залученні туристів, хоча і менш значну, ніж культурна спадщина.

Чергове дослідження, проведене в кінці 2016 – початку 2017 рр. на замовлення Британської ради і присвячене сприйняттю Великої Британії в світі, показало, що хоча в якості представників сучасної британської культури респонденти насамперед називають Вільяма Шекспіра (серед інших представників також згадуються футболіст Девід Бекхем, королева Єлизавета II та письменниця Джоан Роулінг), проте зусилля з просування сучасного способу Великої Британії не пропали дарма. Так, більшість респондентів погоджується з твердженнями, що «Система освіти у Великій Британії сприяє творчості та інновацій», «Сфера мистецтва у Великій Британії є креативною та інноваційною» та «Велика Британія володіє провідними світовими інститутами (установами) у сфері мистецтва і культури» [12].

Назву програми – GREAT Britain або GREAT цікаво також розглянути в більш широкому контексті. У значенні «великий, велика» слово great використовується як сполучна ланка між минулим і сьогоденням країни. Однак в даному випадку велич в сучасному світі переосмислюється і зв'язується з новими атрибутами: не з армією, територією або економічною потужністю, а з такими явищами як освіта, культурна спадщина, інновації, туризм, креативність, тощо. Тобто автори даної програми прагнуть закріпити нове уявлення про велич і транслювати його як в світі, так і всередині країни. Замість того, щоб орієнтуватися на досягнення минулого і прагнути

повернути «велич» в колишньому розумінні, за допомогою даної кампанії змінюється і закріплюється новий дискурс, переосмислюється сам термін «великий, велика». Слово *great* використовують у подвійному значенні, розуміючи під ним також «відмінно, круто» і відповідаючи тим самим вимогам часу.

Висновки до розділу 2

Політика «м'якої сили» Великобританії спрямована на певні цільові аудиторії. Їх можна аналізувати за двома основними ознаками: по-перше, з точки зору географічної приналежності, по-друге - по тому, до якої групи населення відносяться цільові аудиторії, наприклад, еліти, представники засобів масової інформації і т.п.

Таким чином, країни, на які спрямована «м'яка сила» Великобританії, можна охарактеризувати за кількома критеріями:

1. Культурна, політична і ідеологічна близькість до Великобританії. Традиційно близькі Великобританії країни виступають не тільки цільовими аудиторіями для британської «м'якої сили», а й розглядаються як партнери в поширенні «м'якої сили» західних країн за кордоном. Це США, Канада, країни Західної Європи, Австралія. З очевидних причин на такі країни не поширюються програми міжнародного розвитку, а англomовні держави не можуть бути цільовими для програм навчання англійської. Що стосується співпраці в технічній освіті, культури, англійської мови (для неанглomовних країн) та інших напрямків, то тут велику роль відіграють вже існуючі міцні зв'язки між громадянами і різними спільнотами держав, перш за все в рамках регіональних інтеграційних об'єднань: партнерські програми між університетами, спільні бізнес-проекти, виробництво кінопродукції і т.п. Вихід Великобританії з Європейського Союзу, безумовно, частково вплине на ситуацію в цій сфері, але історичні, культурні та ділові зв'язки в цілому продовжать функціонувати в колишньому режимі. У той же час на іншому кінці спектру за цим показником розташовані страниреціпенти, де Великобританія (самостійно або спільно з партнерами) прагне підвищити привабливість західного способу життя, поширити демократію і впровадити

відповідні інститути, подолати негативне ставлення і стереотипи, сприймаються як загрози національній безпеці.

2. Економічний і соціальний розвиток. З точки зору рівня економічного і соціального розвитку основні цільові аудиторії - це швидко розвиваються і розвинених країн, з яких до Великобританії приїжджають студенти і туристи, де існують нові можливості для британського бізнесу. Так, перші місця в списку країн, звідки до Великобританії приїжджають іноземні студенти, займають Китай, Малайзія і США (більше 17 тис. студентів з кожної країни), Індія, Гонконг і Нігерія (більше 16 тис. студентів з кожної), а також Німеччина, Франція та Італія. На іншому кінці спектру знаходяться найбідніші країни, які є реципієнтами британської допомоги. Однак у багатьох стратегічних документах відзначається, що допомога бідним країнам - це інвестиції в майбутнє і що, досягнувши більш високого рівня соціально-економічного розвитку, такі держави будуть взаємодіяти з Великобританією і сприяти підвищенню її добробуту.

3. Безпека і стабільність. Цьому критерію останнім часом приділяється все більше уваги. Так, план роботи Британської ради на 2016-2020 рр. включає в себе підрозділ «безпеку і стабільність», а метою роботи (в першу чергу, на Близькому Сході і в ряді країн Африки, а також в Індії, Пакистані, в Прибалтиці і на Україні) названі протидія джерелами екстремізму і нетерпимості, а також причин міграції за допомогою програм в області прав людини, освіти і культури, професійної орієнтації та зайнятості. Програми Департаменту міжнародного розвитку, як було зазначено вище, все більше фокусуються на допомогу нестабільним державам і країнам в стані конфлікту.

4. Нарешті, ще одним значущим критерієм є пріоритетність певного географічного спрямування для зовнішньої політики Великобританії в цілому. Так, в розділі Бізнес-плану до 2015 р Міністерства закордонних справ та у справах Співдружності, присвяченому «м'якій силі», в якості цільових регіонів перераховувалися країни Перської затоки, Північної Африки і Близького Сходу. окремо наголошувалося на необхідність розробки стратегії

«м'якої сили» для Афганістану і Пакістану. В плані роботи Міністерства до 2020 р серед пріоритетів для використання «м'якої сили» названі зміцнення зв'язків з країнами Співдружності націй, розвиток «особливих відносин» з Сполученими Штатами (як двосторонніх, так і в рамках трансатлантичного партнерства), підтримка України в геополітичному протистоянні з Росією, врегулювання ситуації в Афганістані, Шрі-Ланці, Бірмі та інших країнах і регіонах, розробка комплексної стратегії по взаємодії з африканськими країнами.

Програма Cool Britannia кінця 1990-х – початку 2000-х рр. було сприйнята скептично, тоді як програма GREAT Britain (або GREAT), що запускалася перед Олімпійськими іграми в Лондоні у 2012 р. дозволила Сполученому Королівству досягти значних успіхів у застосуванні «м'якої сили». Виокремлюються два вектори розуміння програми GREAT – широке і вузьке. Якщо в широкому контексті вона розуміється як координація різних відомств і організацій: Міністерства закордонних справ і у справах Співдружності, Міністерства культури, ЗМІ та спорту, Британської ради, Департаменту з торгівлі та інвестицій, Британського управління по туризму (VisitBritain) та інших, то у більш широкому контексті вона використовується як сполучна ланка між минулим і сьогоденням країни. Однак в даному випадку велич в сучасному світі переосмислюється і зв'язується з новими атрибутами: не з армією, територією або економічною потужністю, а з такими явищами як освіта, культурна спадщина, інновації, туризм, креативність, тощо. Обґрунтовано і доведено, що після не цілком вдалих спроб різко змінити вектор британської «м'якої сили» при лейбористському уряді Тоні Блера, правлячі еліти повернулися до більш збалансованої політики, приділяючи велику увагу забезпеченню міжвідомчої взаємодії. Програма GREAT дозволила Сполученому Королівству досягти значних успіхів у застосуванні «м'якої сили». За даними державних статистичних служб, а також згідно з даними міжнародних організацій, Велика Британія – це одне з найбільш привабливих напрямків для отримання освіти, імміграції та туризму. Країна зберігає свої позиції і вплив у міжнародних організаціях,

має авторитет в області науки, культури і мистецтва та є одним з найбільших донорів програм сприяння розвитку. Досвід Великої Британії щодо практичного застосування складної з теоретичного та прикладного поглядів концепції «м'якої сили» в зовнішній політиці, безумовно, становить інтерес і має враховуватися як при плануванні української політики на британському напрямку, так і при організації роботи інститутів і механізмів, націлених на збільшення «м'якої сили» нашої країни.

РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

3.1. Вплив Великобританії на формування європейської зовнішньої політики

Під час другої і третьої “хвиль” розширення Європейського Співтовариства у 1970–1980-х рр. Велика Британія сформувала власну позицію, яка дозволила закріпити за державою імідж адепта цього процесу. Британські лейбористи і консерватори активно підтримували вступ до ЄЕС Греції у 1981 році, Іспанії і Португалії у 1986 році. Британська сторона завжди активно підтримувала долучення до Співтовариства держав ЄАВТ, що давало сподівання на збільшення кількості її прихильників в когорті держав Європейського Союзу. Під час розширення ЄС першої половини 1990-х рр. уряд Дж. Мейджора підтримав вступ до об'єднання колишніх держав ЄАВТ Австрії, Фінляндії і Швеції. Саме під час головування Великої Британії в Раді ЄС у другому півріччі 1992 року досягнуто значного прогресу щодо наступних раундів розширення. На саміті Європейської Ради в Единбурзі 12 грудня 1992 р. узгоджено календарний план переговорів щодо вступу Австрії, Фінляндії і Швеції до ЄС. Британію цілком влаштовував нейтральний статус Австрії, Фінляндії і Швеції, яка за умови їх вступу мала б відповідний дезінтегруючий вплив на гомогенність СЗППБ, особливо політики безпеки¹⁰⁴⁵. Вступ нейтральних держав передбачав їх неприєднання до ЗЄС як формальної оборонної опори ЄС. Коли три з п'ятнадцяти держав нейтральні, це спричиняло перешкоди формуванню воєнної ідентичності Європи.

Така ситуація зберігала домінування НАТО в системі європейської безпеки і забезпечувала присутність США в Європі як її основного захисника. Виключно позитивна та водночас прагматична стратегія Великої Британії щодо розширення ЄС сформувалася під впливом таких головних чинників:

1) прагнення британських політичних еліт скерувати ЄС у напрямі розвитку міждержавного об'єднання і протистояння його федералізації, адже нові держави-члени Союзу мають свої культурноісторичні, ментальні, політичні, економічні і зовнішньополітичні відмінності, здатні ускладнити процес прийняття рішень і реалізації інтеграції через посилення фактора національного суверенітету;

2) намагання відволікти увагу інституцій ЄС і держав-федералістів від процесів поглиблення інтеграції та їх ускладнення завдяки процесу кількісного розширення (згідно концепції т. зв. “розширення замість поглиблення”);

3) прагнення посилити власні позиції на рівні ЄС та за його межами як активного учасника політичних процесів в Співтоваристві та його потенційного лідера у сфері політичного співробітництва за рахунок збільшення кількості прихильних до британської позиції держав-членів;

4) поширення простору демократії і безпеки на нові терени Європи, подолання штучного розподілу держав континенту на окремі політичні та економічні об'єднання, що стало особливо актуально з початком налагодження процесу вступу до ЄС держав ЦентральноСхідної Європи (далі – ЦСЄ);

5) зацікавленість США в об'єднанні Європи під егідою Європейського Союзу як запоруки стабільності регіону, забезпечення швидкого досягнення демократичних стандартів його новими державами-членами, єдності євроатлантичної системи безпеки та водночас попередження відновлення гегемонії однієї з європейських держав чи створення європейської наддержави. Погляди Вашингтона і Лондона на структуру і рівень інтеграційних процесів в Європі загалом співпадали;

6) розширення торговельно-економічних можливостей завдяки виходу на ринки нових держав-членів Співтовариства британського експорту за рахунок їх приєднання до зони вільної торгівлі і збільшення інвестиційних потоків.

Зазначені чинники остаточно сформувалися в систему британських концептуальних підходів до розширення ЄС під час процесу вступу до його рядів держав ЦСЄ, який став найбільш масштабною і радикальною “хвилею” розширення спільноти за всю її історію. Держави ЦСЄ, які після Другої світової війни опинилися відділеними т. зв. “залізною завісою” (за висловом У. Черчілля 1946 року з виступу в Фултоні) від решти Європи, близько сорока років перебували у фактичному статусі сателіта СРСР, а більшість з них входила до складу ОВД і РЕВ. Виняток становила Югославія, розпад якої, розпочавшись де-юре на початку 1990-х рр., призвів до створення ряду нових держав. Відносини з країнами соціалістичного табору перебували під пильною увагою західноєвропейських організацій і провідних держав.

У березні 2017 року Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії повідомило про свій намір вийти з Європейського Союзу відповідно до статті 50 Договору про Європейський Союз. 24 січня 2020 року Європейський Союз та Сполучене Королівство підписали Угоду про вихід Великої Британії з ЄС.

Угода про вихід набула чинності 1 лютого 2020 року. Положеннями Угоди передбачено запровадження перехідного періоду, який триватиме до 31 грудня 2020 року. На час перехідного періоду Велика Британія залишатиметься учасником Митного союзу ЄС.

Вихід Великої Британії зі складу ЄС, який відклався майже на рік від запланованого початково 31 березня 2019-го, формально завершився 31 січня 2020 року об 11 вечора за лондонським часом.

Навряд чи всі учасники цього процесу зараз готові досягнути всі наслідки цього рішення. Кількість невизначених та непрогнозованих наслідків буде тільки збільшуватися. Великий кінець, на думку прихильників Brexit, – це лише великий початок для формування нового внутрішньополітичного, економічного та зовнішнього порядку денного Британії.

Прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон у своїй вітальній промові вночі теж сказав, що це тільки початок. Але бачення того, про який початок йдеться, в нього і в опонентів Brexit кардинально відрізняються.

Розглядаючи історію міжнародних відносин і склався до початку ХХІ ст. світопорядок, провідні вітчизняні фахівці говорять про роль несилових способів його затвердження в світі, а саме «розповсюдження в різних країнах і регіонах сучасних західних стандартів економічний і політичного життя, зразків і моделей поведінки, уявлень про шляхи та засоби забезпечення національної та міжнародної безпеки, а в більш широкому сенсі - про категорії блага, шкоди і небезпеки - для подальшого їх там культивування та закріплення». Якщо незахідним державам неминуче доводиться підлаштовуватися під лідерів і одночасно шукати власне особливе місце в заданій системі координат для збільшення власного «м'якої сили», то Великобританія, навпаки, належить до числа творців такої системи.

Зовнішня політика Британської імперії і Сполученого Королівства, з одного боку, грала істотну роль в становленні сьогоденного світового порядку, з інший - прагнула відповідати викликам часу і враховувати зростаючу роль невійськових факторів сили. «М'яка сила», заснована на привабливості культури, національних цінностей і зовнішньої політики держави, сприяє економічному зростанню, а також дозволяє державі формувати тренди і задавати вектори розвитку в світі, впливати на міжнародний порядок денний, забезпечуючи тим самим національну безпеку і благополуччя.

Питання, що стосуються національної, постімперської та інших ідентичностей, способу країни за кордоном, участі держави в світі, збереження і поширення впливу і збільшення «м'якої сили» постійно присутні в британському владному, науковому і громадському дискурсі: на ці теми міркують політики, вчені та журналісти, регулярно публікуються книги і статті. Як зазначив у своїй промові, зверненої до випускників Дипломатичної академії Форін-офісу в лютому 2016 р принц Вільям, герцог Кембриджський, 'багато століть Британія була нацією, «дивиться

зовні»' (Outward-looking nation), за межі британських островів. За його словами, усвідомлення призначення і допитливість до цих пір продовжують залишатися рушійними силами для економіки, культурного і освітнього експорту, збройних сил і дипломатичної служби государства.

Колоніальне минуле має величезне значення з точки зору становлення британської «м'якої сили» і багато в чому пояснює інтерес британських політиків і експертів до цієї концепції. Британська імперія, «над якою не заходило сонце», взаємодіяла з численними народами по всьому світу і встановлювала свої порядки, створювала за подобою своїх колоніальні адміністративні структури, поширювала свої норми і принципи організації різних громадських і державних інститутів, залучала людей за межами країни до своїх культурі і мови.

Однак протягом XX в. відбулися величезні зміни, і найбільша імперія світу припинила існування. Проте імперська спадщина і сьогодні продовжує впливати на зовнішню політику Великобританії і міжнародні відносини. Яскраве свідectво такого впливу - глобальне поширення англійської мови та його перетворення в мову міжнародного спілкування.

Після розпаду Британської імперії політики і вчені, і не тільки британські, постійно зверталися до питань про роль держави в світі. Російські та зарубіжні дослідники докладно розглядали питання, пов'язані з роллю Британії в міжнародних відносинах, її зовнішньою політикою, взаємовідносинами з США, ЄС, країнами Британського Королівства. Вчені і публіцисти по-різному оцінювали трансформацію Великобританії протягом XX ст.: і як історію успіху, і як процес поступового занепаду і втрати впливу, і як спроби в нових умовах реорганізувати колишній простір імперії тепер уже на принципах постімперської ідентичності.

Як ще в 1990 р зазначив британський історик Девід Рейнольдс, питання про роль Сполученого Королівства в світі пов'язаний не тільки з зовнішньою політикою самої країни, а й з концепцією сили і трансформацією уявлень про неї в XX в. Експерти, які кажуть про занепад Британії, вказують на втрату нею впливу і ролі в світі, в порівнянні з XIX в. і першою половиною XX

століття. Так, в 1870 р Великобританія володіла флотом військових кораблів, що перевершує за розміром військові флоти всіх інших країн світу, взяті вместе 150, сьогодні ж країна поступається за цим параметром багатьом іншим

державам, хоча і залишається однією з найбільших військових держав світу і першою в Європі в цьому відношенні.

Ті ж, хто вважає розвиток країни в другій половині ХХ - початку ХХІ ст. в цілому історією успіху, вказують на те, що в сучасному світі все більше значення мають нові форми влади і впливу, і що, незважаючи на втрату колоній, Великобританія залишається одним з лідерів в економіці, культурі, освіті та науці. Концепція «м'якої сили» і британські досягнення в цій галузі виявляються корисними для тих експертів і політичних діячів, які прагнуть навести аргументи на користь другої точки зору і подолати стереотипи, що стосуються «занепаду» країни після розпаду імперії.

В рамках просторового підходу можна говорити про те, що колишнє політичний простір Британської імперії, засноване на «жорстких» зв'язках: економічному і військовому домінуванні, ієрархічних відносинах метрополія-колонії, зазнало значних змін. Проте це простір багато в чому зберегло свої обриси, але тепер уже воно пов'язане «м'якими» формами взаємодії: спільністю мови, формами суспільного устрою, символами (наприклад, прапор Великобританії все ще присутній на прапорах кількох країн Співдружності), інститутом монархії, культурними і освітніми програмами, фінансуванням проектів зі сприяння розвитку і так далі. Великобританія змогла успішно перебудувати свою політику і використовувати «м'яку силу» там, де раніше обходилася силою «жорсткої». Як буде показано нижче, багато ключових інститутів і механізмів сучасної британської «м'якої сили» створювалися для того, щоб відповідно до вимог часу перебудувати відносини з різними частинами колишньої імперії, в нових історичних і політичних умовах налагодити комунікацію між ними - і лише потім їх робота поширилася на більш широке коло країн.

3.2. Підходи британських експертів до оцінки та виміру «м'якої сили»

Британські політики і експерти приділяють велику увагу можливостям виміру «м'якої сили» країни, визначення ефективності використовуваних інструментів і досягнутого з їх допомогою впливу. Так, саме британський Інститут управління (Institute for government) одним з перших спробував створити комплексний рейтинг «м'якої сили».

Численні спроби оцінки і вимірювання «м'якої сили» Великобританії робляться в самих різних площинах. Державні і фінансуються державою організації регулярно звітують перед громадськістю про ефективності своєї роботи. Так, один з ключових акторів, що відповідають за поширення «м'якої сили» країни і просування національної культури, освіти і науки за кордоном, Британська рада, публікує щорічні звіти про результатах своєї діяльності. Як показники ефективності роботи наводяться дані про кількість відвідувачів заходів організації за кордоном, задоволеності роботою офісів і т. д.

До оцінки діяльності як державних, так і недержавних організацій залучаються і незалежні агентства. Наприклад, починаючи з 2006 р ефективність роботи Департаменту з торгівлі та інвестицій (UK Trade & Investment - UKTI) вивчається залученими консультантами за допомогою регулярних опитувань (Performance & Impact Monitoring Survey - PIMS). Щокварталу проводиться близько 1000 інтерв'ю з керівниками провідних зовнішньоекономічну діяльність британських компаній.

Отримані дані дозволяють оцінити, наскільки представники бізнесу задоволені наданою державою підтримкою в просуванні національних товарів і послуг за кордон.

Ще одним прикладом залучення сторонньої організації до оцінки фінансуються державою програм, що відносяться до «м'якої сили» є робота Незалежної комісії з оцінки впливу програм допомоги (Independent Commission for Aid Impact - ICAI). Ця комісія вивчає програми сприяння розвитку, привласнюючи їм певні категорії в залежності від результатів оцінки. Однією з програм, аналізує комісією, є міжвідомча ініціатива Conflict

Pool, спрямована на запобігання внутрішньодержавних і міждержавних конфліктів. ця програма реалізується спільно Міністерством закордонних справ і Урядовим Департаментом міжнародного розвитку та Міністерством оборони Великобританії. Зокрема, на підставі проведеного в 2019 р аналізу діяльності, реалізованої в рамках програми в Пакистані і Демократичній Республіці Конго, експерти комісії присвоїли програмі Conflict Pool «жовто-червоний» рейтинг, що свідчить про невисоку оцінку її ефективності і результативності (на відміну від «зеленого» і «зелено-жовтого»). Критика ініціативи пов'язана, перш за все, з недостатньо ефективним управлінням роботою і проблемами з координацією діяльності між трьома реалізують її відомствами. Комісія рекомендує спростити структуру управління програмою і розробити систему поточної оцінки і моніторингу її виконання.

Не лише державні та фінансовані державою структури, але також і некомерційні об'єднання та дослідні організації пропонують різні шляхи для того, щоб оцінити «м'яку силу» Великобританії і знайти адекватні параметри для її вимірювання. Наприклад, на замовлення британської організації ExEdUK, що об'єднує експортерів освіти, була зроблена цікава спроба вивчити британське вплив в світі за допомогою аналізу довідника «Хто є хто» (Who's who) 2019 року, а також списків нобелівських лауреатів і керівників центральних банків держав світу.

Визначивши, хто з представників еліт, перерахованих в цих списках і які не є британськими громадянами, отримав свого часу освіту в Сполученому Королівстві (на будь-якому етапі свого життя, будь то шкільне, вища або постдипломне освіту), автори дослідження пропонують використовувати цей показник в якості орієнтира. Згідно з опублікованими в початку 2020 р результатами роботи, кожен п'ятий глава Центрального банку в світі (35 з 177) здобув вищу освіту саме в британському університеті. Імовірно, після навчання в країні громадяни інших держав з розумінням ставляться до британських цінностей і культури. Будучи «лідерами думок» (Opinion leaders) у себе на батьківщині, вони роблять позитивний вплив на ставлення до Великобританії своїх співвітчизників.

Як приклад комплексного підходу до оцінки показовий доповідь Комітету з «м'якої сили» верхньої палати Парламенту Великобританії, а також відповідь на цю доповідь з боку уряду. Усвідомлюючи відбуваються в світі зміни і зростаючу роль «м'якої сили», представники британського істеблішменту прагнуть зміцнити становище своєї країни і не втратити позиції лідера в ситуації, коли інші держави (в першу чергу, в якості потенційних суперників згадуються Китай і Росія) також намагаються розширити свій вплив і направляють на збільшення «м'якої сили» все більші фінансові кошти.

Члени Комітету Палати лордів пропонують максимально використовувати позицію Великобританії не тільки для того, щоб змінювати взаємини в рамках наявної мережевої структури, а й щоб міняти саму цю структуру і середу міжнародних відносин в сприятливу для своєї країни сторону. Для цього, користуючись запропонованою Дж. Найманна концепцією, вони максимально докладно розглядають всі сторони британської «м'якої сили», при цьому прагнуть уникнути короткострокових і сьогохвилинних оцінок і сконцентруватися на довгостроковій стратегії.

Робота Комітету з «м'якої сили» і впливу Великобританії Палати лордів тривала протягом року і включала зустрічі з представниками департаментів, відомств і організацій, що мають відношення до реалізації політики «м'якої сили». Під час цих зустрічей увагу Комітету було направлено на те, щоб осмислити і оцінити «м'яку силу» країни з точки зору наявних ресурсів (активів), які використовуються інструментів і чиниться впливу. На підставі зібраних матеріалів було підготовлена доповідь, що містить рекомендації уряду.

Як зазначено в підсумковому документі, «більшу частину своїх активів» м'якої сили» країна придбала неусвідомлено ('in a fit of absence of mind'). Однак тепер, за словами авторів доповіді, на зміну неусвідомленість приходить зневага по відношенню до деяким аспектам британської «м'якої сили». Комітет закликає уряд до захисту і збереженню накопиченої країною «м'якої сили», а також до того, щоб збільшувати її, ґрунтуючись на сильних

сторонах Великобританії, підтримувати вже існуючі успішні напрямки діяльності, уникати короткострокового підходу і економії в тих областях, де досягнення результату вимагає тривалого часу.

Таким чином, британська «м'яка сила» представляється в даному доповіді, в першу чергу, ресурсом, який накопичується з часом і до якого потрібно ставитися як до національного надбання, оберігаючи і примножуючи його, а також використовуючи для досягнення необхідних цілей і завдань. Значна частина зустрічей та інтерв'ю, проведених Комітетом в 2018-2019 рр., була спрямована на те, щоб краще описати цей ресурс, оцінити його розміри і потенціал, визначити які інструменти та можливості його використання є в розпорядженні держави, і тільки після цього - який чиниться реальне вплив. При цьому велика увага приділяється взаємодії між різними відомствами, координації зусиль і зниження існуючих бар'єрів, що перешкоджають реалізації наявного потенціалу «м'якої сили» в повній мірі. Наприклад, оцінюючи існуючі досягнення в сфері освіти і переваги, які дають британські стипендії для того, щоб «найбільш яскраві і кращі з майбутніх лідерів в світі відчували зв'язок з Великобританією », а також значимість залучення іноземних студентів, Комітет звертає увагу на необхідність зняти обмеження з міграції для цієї категорії приїжджають в країну.

Отже, підвищення ефективності вже існуючих і успішно діючих ресурсів «м'якої сили» пов'язується не тільки з ростом активності, розширенням і збільшенням фінансування, а й зі зняттям бар'єрів, що перешкоджають повноцінної реалізації потенціалу, а також з поліпшенням міжвідомчої координації.

У той час як Комітет Палати лордів прагне в своїй доповіді описати широкий контекст і окинути поглядом весь спектр питань, пов'язаних з положенням Великобританії в світі і її «м'якою силою», уряд у своїй відповіді концентрується на показниках, що ілюструють ефективність власної роботи на різних напрямках діяльності, і звітує про конкретні досягнуті результати.

Очевидно, що тимчасові рамки, що обмежують термін повноважень уряду, накладають відбиток на використовуваний підхід до оцінки ефективності такої роботи. Представники Палати лордів мають в цьому відношенні певну перевагу і можливість піднятися над поточними короткостроковими завданнями.

Так, у відповіді уряду на документ Палати лордів повідомлялося, що завдяки однією з ініціатив «м'якої сили» - комунікаційної кампанії GREAT Britain -економіка країни отримала понад 500 млн. ф. ст. і ще очікується отримати додатковий прибуток за 2018-2019 рр. в розмірі 600-800 млн.

У цьому ж документі наводяться оцінки результатів ще однієї програми в області «м'якої сили»: The Emerging Powers Initiative, яка стартувала в 2010 р. і спрямованої на побудову більш тісних взаємин з швидко розвиваються світу. Як результат такої ініціативи наводяться дані про те, що експорт британських товарів до країн цієї групи тепер становить 21%, а торговий оборот Британії з ними збільшився в середньому на 20%. Десять держав групи увійшли в число 25 найбільших торгових партнерів Великобританії, а число китайських студентів, що навчаються в британських вузах зросла з 2010 по 2012 рр. на 37%.

Як можна побачити, підходи до оцінки та виміру ефективності «м'якої сили», використовувані урядом, Палатою лордів і недержавними дослідницькими групами, істотно розрізняються. Проте, очевидно, що відомства, відповідальні за реалізацію політики в цій галузі, неминуче стикаються з необхідністю кількісної оцінки результативності своєї роботи і діяльності підзвітних їм організацій і партнерів. У зв'язку з цим дані, що дозволяють виміряти короткострокове і довгостроковий вплив «м'якої сили» і ефективність використовуваних інструментів, будуть продовжувати накопичуватися. Це дозволить особам, які приймають рішення і тим, хто здійснює зовнішньополітичну експертизу в Великобританії, і далі удосконалювати існуючий інструментарій «м'якої сили».

3.3. Напрями реалізації британської політики «м'якої сили» як потенціал її зовнішньополітичного впливу

Різні державні і недержавні організації можуть мати свої переваги, проте в цілому пріоритетні для британської «м'якої сили» напрями діяльності досить явно перераховуються в урядових стратегічних документах, промовах і виступах політичних діячів, матеріалах парламенту, Британської ради та інших організацій. Ключовими напрямками реалізації такої політики є:

1. Англійська мова
2. Освіта
3. Наука та інновації
4. Культура і мистецтво
5. Спорт
6. Міжнародний розвиток
7. Зовнішня політика і оборона.
8. Засоби масової інформації.

Такий поділ є досить умовним: наприклад, значну частину діяльності в тематичному напрямку «англійська мова» також можна віднести і до сфери освіти або до сфери «культура і мистецтво». Точно також напрямки «наука та інновації» у чому перетинається з тематикою освіти. У зв'язку з цим британські і вітчизняні автори використовують різну класифікацію в своїх наукових публікаціях. Однак для цілей цієї роботи зручна представлена вище класифікація, так як вона дозволяє детально розглянути механізми і інструменти роботи по кожному з напрямків.

В рамках даного дослідження було прийнято рішення зосередитися на п'яти пріоритетних напрямках політики «м'якої сили»: англійська мова, освіта, наука та інновації, культура, а також сприяння міжнародному розвитку.

Англійська мова перетворилася на мову міжнародного спілкування, поширену по всьому світу, і це – одне з найбільш помітних в повсякденному житті явищ, що безпосередньо відноситься до британської «м'якої сили». Домінування даної мови – це одночасно і спадщина Британської імперії, і

наслідок економічного, технологічного та політичного лідерства США (в минулому – також однією з британських колоній).

За даними дослідницького проекту Ethnologue на цій мові говорить майже 1 млрд. чол. (для більш ніж 300 млн. англійська є рідною і для 600 млн. чол. – другою мовою). За відомостями Британської ради англійським користується близько 1,75 млрд. чол., а за оцінками британського дослідника Д. Кристала загальне число тих, хто використовує цю мову, вже досягла 2 млрд. чол. Таким чином, англійська виявляється на третьому місці після китайського та іспанської за кількістю носіїв мови, але на першому місці – в якості другої мови. Англійська – найбільш використовувана мова в мережі Інтернет, на цій мові проводиться велика частина міжнародних наукових конференцій і публікується більшість наукових робіт [119].

Англійська є однією з офіційних мов майже в 60 країнах світу, однією з шести офіційних мов ООН і однією з офіційних мов багатьох міжнародних організацій і об'єднань (в тому числі, Європейського Союзу, Північноатлантичного альянсу, Ради Європи, Світової організації торгівлі тощо). На практиці в багатьох з організацій системи ООН та інших міжнародних структурах сьогодні переважно використовується англійська, незважаючи на те, що формально вона є лише однією з робочих мов. Так, в 2018 р. 77% текстів, які надійшли для перекладу в служби Європейської комісії, були спочатку складені англійською (7,13% - на французьку і 2,74% на німецьку мови). Незважаючи на спроби забезпечити рівноправність мов, англійська мова де-факто стала основною робочою мовою ЄС, потіснивши французьку. Президент Німеччини Йоахім Гаук в своєму виступі в 2011 р. навіть запропонував зробити англійську офіційною робочою мовою ЄС і заощадити таким чином кошти, необхідні для перекладу [123, с. 54].

Однак після референдуму про вихід Великобританії з Європейського Союзу в червні 2016 р. думки про майбутнє англійської мови в ЄС розділилися. Деякі експерти вважають, що ймовірно посилення позицій французької мови і політичного впливу Франції в ЄС, інші впевнені, що англійська залишиться основною робочою мовою і найважливішою

спадщиною Великобританії в об'єднанні. 79% громадян країн ЄС вважають, що для майбутнього дітей важливо вивчати англійську мову (для порівняння – такої ж думки про французькою та німецькою мовами дотримуються 20% жителів ЄС). 77% дітей в початкових школах в Євросоюзі вивчають англійську як іноземну (при цьому аналогічні показники для німецької та французької мов рівні 3,2 і 3% відповідно) [109].

У бізнес-середовищі англійська також домінує: так, багато транснаціональних компаній з неангломовних країн (в тому числі, японська Nokia, нідерландська Heineken, корейська Samsung і французька Renault) використовують її як основну робочу мову. Багато дослідників аналізували історію становлення англійської мови як мови глобального спілкування і відзначали, що велику роль в поширенні англійської в світі грали не тільки уряд і політика метрополій, а й діяльність окремих громадян, транснаціонального бізнесу, неурядових та міжнародних організацій. Популярною є модель «трьох кіл» англійської мови, запропонована дослідником університету Іллінойсу (США) Б. Качру [120]. Відповідно до цієї моделі, в першому колі знаходяться країни, для жителів яких англійська є рідною, і ці країни задають стандарт англійської (до цієї групи він відніс Великобританію, США, Канаду, Ірландію, Австралію і Нову Зеландію). До другого кола входять країни, де в силу колоніального минулого англійська стала мовою найважливіших державних інститутів і є значущою другою мовою (до цієї групи дослідник зараховує більше 50 держав, в тому числі, Індію, Пакистан, Малайзію, Нігерію, Кенію та інших). Нарешті, до третьої групи належить безліч країн, де англійська не має державного статусу і вивчається як іноземна [120, с. 288].

Перш ніж розглядати значення англійської мови для збільшення «м'якої сили» Великобританії, а також інструменти, використовувані для його поширення, важливо відзначити два моменти. По-перше, Сполученому Королівству не належить монополія на використання англійської мови для збільшення своєї «м'якої сили»: можна говорити про ряд англомовних країн (насамперед, Великобританію і США, але також Австралію, Канаду та

інших), які в одних питаннях в даному відношенні є партнерами, а в інших – конкурентами. Так, система тестування на знання англійської мови IELTS належить британським і австралійським організаціям, а її конкурент TOEFL адмініструється в США. Таким чином, іноді буває складно визначити внесок Великобританії в поширення англійської мови та відокремити його від внеску інших країн. По-друге, сьогодні існує безліч варіантів і діалектів англійської мови. Тобто, строго кажучи, мова йде про поширення «англійських мов», а не єдину англійську мову. Найчастіше різні варіанти англійської не просто співіснують, а змагаються між собою (зокрема, існує певна конкуренція між американським і британським варіантами англійської).

Проте роль Великобританії в поширенні англійської мови, і, в свою чергу, роль англійської мови в збільшенні британського впливу і «м'якої сили» дуже значні. Британська рада називає англійською мовою «найбільшим надбанням м'якої сили» країни. Можна відзначити наступні вигоди, які країна отримує завдяки глобальній ролі англійської:

1. Конкурентні переваги і посилення привабливості. Використання англійської як мови міжнародного спілкування та бізнесу створює значні конкурентні переваги для експорту британської освіти; підвищує інтерес до британської культури і мистецтва; знижує бар'єри для роботи британського бізнесу за кордоном; спрощує просування і популяризацію британської науки; підсилює привабливість країни для туристів та інвесторів; сприяє розширенню аудиторії англійськомовних ЗМІ. Мова є одним з вирішальних чинників для студентів, які прагнуть здобути освіту у Великій Британії. Наприклад, згідно з результатами опитування, проведеного в 2019 році на замовлення Британської ради дослідницькою компанією Ipsos-MORI в шести країнах, респонденти, які володіють англійською мовою, вважають Великобританію більш привабливою для бізнесу, ніж ті, хто не розмовляє нею [134].

2. Мова як інструмент просування світогляду, цінностей, ідей, моделей. Вчені неодноразово зверталися до питання про взаємовплив мови і мислення. Ще в 1960 р. лінгвіст В.А. Звегінцев писав: «Ідея про те, що людина замкнута

в своєрідному чарівному колі своєї рідної мови, яка сама по собі має певний світогляд і нав'язує цю думку всім, хто користується ним, пройшла через всю історію європейського мовознавства» [46, с. 97].

3. Мова як ресурс «економіки знань». Нарешті, популярність англійської створює умови для зростання сектора послуг, пов'язаних з викладанням мови, виданням навчальних посібників і так далі, що, в свою чергу, дозволяє ще більше розширити сферу впливу англійської та аудиторію для інших елементів британської «м'якої сили». За оцінкою Британської ради тільки ті, хто приїжджає до Великобританії для вивчення англійської, приносять економіці країни близько 2 млрд. ф.ст. щорічно. При цьому в поширенні англійської мови зацікавлені численні недержавні актори – представники малого і середнього бізнесу, що відкрили курси англійської мови і літні школи, приватні особи – носії та викладачі англійської як іноземної, перекладачі, видавництва навчальної літератури та інші. Таким чином, один з важливих елементів британської «м'якої сили» просувається і поширюється багато в чому без участі держави.

4. Статус англійської мови в світі як мови міжнаціонального спілкування також можна розглядати в якості підтвердження конкурентоспроможності, лідерства або переваги англосовних країн, їх моделей політичного устрою і економічного розвитку. Деякі автори говорять про існування «лінгвістичного імперіалізму» і використовують термін «лінгвіцизм» (за аналогією з расизмом, сексизмом тощо) – то є уявлення про перевагу однієї мови над іншими, «менш розвиненими». Інші дослідники відзначають, що в країнах, що розвиваються, англійська зв'язується з можливостями модернізації та розвитку по західному шляху. Володіння англійською мовою з народження (причому, «стандартним» варіантом англійської – тобто британським, американським або австралійським, а не нігерійським або пакистанським) дає певні переваги при влаштуванні на роботу за кордоном. Так, «носій мови» з незначним досвідом викладання має кращі шанси при влаштуванні на роботу вчителем англійської, ніж досвідчений педагог, для якого англійська не є рідною.

Однак поряд з перевагами, наданими англійською мовою для «м'якої сили» і економіки Великобританії, дослідники відзначають також ряд ризиків і труднощів. Один з найбільш істотних ризиків обумовлений тим, що через повсюдне поширення англійської британці не прагнуть вивчати іноземні мови, так як вони можуть користуватися своєю рідною мовою для спілкування за кордоном. Так, в доповіді Комітету з «м'якої сили» і впливу Великобританії говориться про те, що здатність Великобританії будувати зв'язки і відносини за кордоном страждає через те, що невелике число британців знає іноземні мови, а крім того, призводить до сприйняття країни як негостинної. Згідно з даними опитувань громадської думки, частка британців, здатних підтримувати діалог на одному або двох іноземних мовах одна з найнижчих по Євросоюзу (39 і 14% відповідно) [96].

Британський дослідник Річард Роуз ставить під сумнів тезу про позитивне значення поширення англійської мови для «м'якої сили» англomовних держав. Він бачить асиметричну ситуацію, коли переваги отримують ті, хто знає і англійську, і свою рідну мову. Автор пов'язує «м'яку силу» зі здатністю зрозуміти іншу сторону. На його думку, в англomовних країнах (автор, в першу чергу, говорить про США) помилково вважають, що володарі англійської мови поділяють їхні політичні цінності і цілі. У той же час представники інших країн мають більше можливостей для збільшення власної «м'якої сили», впливу і переконання, так як розуміють і англійську, і рідну мову. Однак, незважаючи на певну критику, просування англійської мови в світі – це, безумовно, одне з пріоритетних напрямків британської політики «м'якої сили» [101].

Британська рада є ключовим інститутом, що реалізує таку політику по всьому світу. Його діяльність не обмежується викладанням англійської, і включає в себе наступні напрямки:

1. Курси англійської мови Британської ради. У 2019 р. діяло понад 80 центрів викладання мови даної організації більш ніж в 50 країнах світу. Курси працюють на комерційній основі і складають першорядне джерело доходів організації. Так, в 2018-2020 рр. загальний дохід від викладання

англійської та організації іспитів склав 480 млн. ф. ст., в той час як державне фінансування, що надається через Форін-офіс, - 154,9 млн. ф. ст. [134]. Однак привілейоване становище Британської ради на ринку освітніх послуг викликає критику з боку інших британських організацій, що займаються викладанням англійської за кордоном, таких як Wall Street (група компаній Pearsons), Cambridge English, International House та інших. Завдяки отриманого від уряду фінансування, вигідних умов оренди приміщень (в ряді випадків офіси Британської ради розташовуються на території британських посольств), а також окремим податковим пільгам, курси Британської ради мають значні конкурентні переваги в порівнянні з аналогічними послугами комерційних компаній. За словами критиків, замість того, щоб створювати умови для роботи британських компаній, організація сама займає частку ринку зазначених послуг. У черговому огляді роботи Британської ради за трирічний період Міністерство закордонних справ та у справах Співдружності звертає увагу на цю проблему і рекомендує відокремити дипломатичну і культурну роботу організації від комерційної та вжити інших заходів для усунення конфлікту інтересів. Однак в цілому в даному огляді практика викладання англійської на курсах Британської ради оцінюється позитивно.

2. Іспити. Організація прийому іспитів на знання англійської – ще один вид діяльності, безпосередньо пов'язаний з викладанням цієї мови. Існує кілька систем міжнародних іспитів, з яких найбільш популярною є IELTS (International English Language Testing System). За даними, представленими на офіційному сайті IELTS, в 2018 році його здавали більше 2 млн. чол. по всьому світу, а в офіційному звіті одного з організаторів іспиту за 2019 рік вже говориться про 2,5 млн. чол. Дана система іспитів була створена в 1980-і рр. Зараз нею управляють три організації: Британська рада, Австралійське відділення міжнародної освітньої компанії IDP (IDP: IELTS Australia) і підрозділ Кембриджського університету Cambridge English Language Assessment.

Найближчий конкурент іспиту IELTS – американська система іспитів TOEFL (адмініструється некомерційною організацією Educational Testing Service, ETS). Існують і інші види іспитів (наприклад, Oral Proficiency Interview, OPI; The Pearson Test of English, PTE, тести Cambridge English та ін.). Однак саме IELTS і TOEFL займають лідируючі позиції на ринку, а їх результати визнаються різними державними і недержавними організаціями в різних країнах світу. Британські, американські, канадські, австралійські та інші університети визнають результати одного або обох провідних тестів під час вступу. За даними на сайті IELTS, результати тесту враховуються при вступі до 9 тис. навчальних закладів в 140 країнах світу, схожі відомості наводяться на офіційному сайті іспиту TOEFL. Крім того, результати приймають міграційні служби англomовних країн. Наприклад, департамент імміграції та захисту кордонів Австралії приймає результати декількох іспитів на знання англійської мови, а відомство за візами та імміграції Великої Британії – тільки результати тестів IELTS і тестів для отримання візи, дозволу на проживання або громадянство, організованих навчальним закладом Trinity College London [110].

Таким чином, стандартизовані іспити на знання англійської мови виконують відразу кілька функцій: полегшують університетам і міграційним службам оцінку знань потенційних студентів або іммігрантів; підтримують стандарт англійської мови; приносять доходи організаторам, а також викладачам і видавцям методичних посібників. Експерти також вказують на те, що сама процедура організації іспитів, їх строгість і порядок проведення демонструє ті цінності, які Британія прагне поширювати. Британська рада надає можливості для складання іспитів в країнах своєї присутності і, за даними доповіді Палати лордів, таким чином дозволяє британським організаціям отримувати близько 70 млн. ф. ст. щорічно.

В цілому можна відзначити, що поділ на «британські» і «американські» іспити стає все менш актуальним і все більше організацій по всьому світу приймає результати і IELTS і TOEFL, а також деякі інші. Однак в доповіді Палати лордів особливо наголошується конкуренція з боку США, пов'язана з

поширенням американської «м'якої сили», а також з інвестиціями в розробку методик навчання мови і тестування. Експерти Британської ради та деяких інших організацій в зв'язку з цим критикують зниження державного фінансування діяльності ради та наполягають на перегляді цього рішення, посиляючись на зростаючу конкуренцію.

3. Видавнича діяльність. Ще одна сфера, де проявляється взаємозв'язок економіки і «м'якої сили», - це видавнича діяльність. Інтерес до вивчення англійської призводить до попиту на методичні посібники, а також в цілому на англomовну літературу. Британські видавництва змогли скористатися перевагою: так, в рейтингу видавництв, складеному австрійською організацією Rüdiger Wischenbart Content, лідирує британська компанія Pearson, що спеціалізується на виданні освітньої літератури, в тому числі – навчальних посібників з англійської мови, які вона поширює по всьому світу. Той факт, що британські та американські компанії займають значну частку світового видавничого ринку, пов'язаний з популярністю англійської мови. Однак ці досягнення також безпосередньо відносяться до інших пріоритетів «м'якої сили»: в тому числі, освіти, науки і культури. Економічні вигоди від лідерства в цій галузі вимірюються мільярдами ф. ст. на рік. Що стосується «м'якої сили», то навчальні посібники, книги, журнали та інші видання англійською мовою, безсумнівно, сприяють підвищенню привабливості та поширенню британської культури, ідей та цінностей.

Як відзначають багато дослідників, в тому числі і сам Дж. Най, одним з найбільш важливих ресурсів та інструментів «м'якої сили» є освіта.

Університети і школи грали величезну роль з точки зору поширення ідей, норм і цінностей за межі кордонів національних держав протягом багатьох століть. До кінця XX – початку XXI ст. в умовах зростаючої глобалізації виникли принципово нові тенденції з точки зору освіти і її ролі в економіці та міжнародних відносинах. З'явилися такі терміни і явища як «інноваційна економіка» і «економіка знань», нові форми навчання (в тому числі, дистанційного, за допомогою мережі Інтернет), і з кожним роком все більше людей отримує освіту за кордоном. За даними ЮНЕСКО, в 2019 р. в

світі налічувалося понад 4,1 млн. студентів, які виїхали для здобуття вищої освіти в інші країни, в порівнянні з 2 млн. в 2016 році. Великобританія займає друге після США місце на ринку міжнародної вищої освіти, займаючи 10% цього ринку [134]. Британська освіта є одним з найбільш істотних ресурсів національної «м'якої сили», що визнається і в країні, і за кордоном. Цей ресурс накопичувався протягом тривалого періоду часу: так, Оксфордський і Кембриджський університети були засновані ще в XIII в. і сьогодні входять в десятку кращих університетів світу за версією Times (вони займають, відповідно, 2 і 4 місце). Всього ж в першій сотні цього рейтингу в 2018- 2019 рр. знаходиться 16 британських університетів [108, с. 159]. Не менш давню історію і традиції мають і британські школи: так, школа Кінгз в Кентербері вважається найстарішою з діючих сьогодні в світі і веде свою історію з 597 року. Проте, стародавня історія – це і не необхідне, і далеко не достатня умова успіху. Так, 44 місце в списку Times займає Південно-корейський інститут в Сеулі, який був заснований в 1946 р., і в той же час жоден з італійських університетів з не менше давньою, ніж у Оксфорда і Кембриджа, історією (університети Болоньї, Падуї, Неаполя, Сієни, Риму, Флоренції та інші) не потрапили до першої сотні цього списку [132].

Необхідно відзначити, що при просуванні британської освіти за кордоном підкреслюються не тільки історія і традиції, а й сучасні переваги британської освіти, в тому числі, досягнення в області інновацій, креативних індустрій, високих технологій тощо. Міністр закордонних справ і у справах Співдружності при уряді Д. Кемерона – Н. Клегга У. Хейг назвав британські університети «маяками демократичних цінностей» для всього світу [116, с. 51]. В інших світових освітніх рейтингах, а також в категорії «освіта» зведених рейтингів брендів країн, «м'яка сила» Великобританії також займає позиції лідера. Однак тут також існує і зворотний вплив: будучи створеними переважно в західних і, перш за все, в англо-саксонських країнах, освітні рейтинги (ще більшою мірою, ніж рейтинги «м'якої сили» в цілому) використовують параметри та індикатори, апріорі вигідні для американських і британських університетів. Таким чином, створюється свого роду кореляція:

наприклад, одним з ключових параметрів при оцінці університетів і в рейтингу Times є кількість іноземних студентів, що сприяє високому місцю американських і британських університетів в рейтингах, і, в свою чергу, дозволяє їм залучати найбільш перспективних студентів з-за кордону. Тобто самі по собі рейтинги університетів можна також віднести до інструментів «м'якої сили» - вони дозволяють формувати стандарти для освітніх установ всього світу й іншим учасникам, в тому числі, і українським вузам доводиться підлаштовуватися під ці критерії. До накопиченого на сьогодні потенціалу «м'якої сили» Великобританії можна віднести і самі університети, школи, установи професійної освіти, і інші освітні організації; викладацький склад, а також адміністративних співробітників таких установ, підготовлених для роботи з іноземними студентами; існуюча висока репутація британської освіти в світі, що підтверджується різного роду рейтингами, а також, що важливо, - випускників британських університетів по всьому світу, які після повернення до своїх країн стають джерелами інформації для своїх співвітчизників.

Згідно зі звітом Палати лордів, в 2018 р. в Великобританії (в освітніх установах усіх рівнів) навчалася 435 000 студентів з-за кордону. При цьому за оцінками Міністерства у справах бізнесу, інновацій та професійної підготовки з 2008 по 2018 рр. британські університети випустили близько 2 млн. іноземців, переважна більшість з яких повернулася після завершення навчання до себе на батьківщину. За оцінками відомства, за наступні десять років (тобто з 2018 по 2028 рр.) таких випускників буде вже 3 млн [119].

Одним з ключових для «м'якої сили» не тільки Великобританії, але і будь-якої іншої країни, напрямком державної політики є діяльність в галузі культури і мистецтва. Дж. Най називає культурну дипломатію важливим інструментом «м'якої сили». Не можна не згадати величезне значення культури з точки зору ролі Британії і британського впливу в світі: як в історичній перспективі, так і зараз. Йдеться про культуру в самому широкому сенсі: значенні англійської мови, політичної культури, традицій, культури поведінки і етикету і, безумовно, літератури, музики, образотворчого

мистецтва, театру і кіно, музеїв, британської культурної спадщини та архітектури, моди і дизайну і так далі. Політика Сполученого Королівства в даному відношенні є досить прагматичною і незмінно пов'язаною з поточною економічною і зовнішньополітичною стратегією. Як і у випадку з освітою, зарубіжна діяльність Великобританії в галузі культури пов'язана не тільки з бажанням поширити «м'яку силу», а й з обраною економічною стратегією.

Інтерес держави до просування креативних індустрій за кордоном відбився на діяльності ключових інститутів «м'якої сили». У той же час, як впливає з більшості стратегічних документів на цю тему, урядовим структурам відводиться допоміжна роль. Орієнтація на економічну складову і додану вартість, вироблену в секторі креативних індустрій, означає, що основною рушійною силою для просування британської культури за кордоном стають комерційні компанії та установи культури, які залучають в тому числі приватні фінансові кошти. Так, в публікації Британської ради про роль культури для «м'якої сили» країни під назвою «Вплив і привабливість» багаторазово повторюються рекомендації уряду спиратися на бізнес і неурядові організації. Вихідні безпосередньо від уряду ініціативи, за словами авторів публікації, «сприймаються з пересторогою і ворожістю». У той же час пряму взаємодію між людьми в рамках культурних обмінів, ініціативи комерційних і некомерційних компаній створюють довіру, сприяють інноваціям і знижують залежність від бюджетних коштів.

Автори роботи визначають три великих, пов'язаних між собою, напрямки в сфері культури [131]:

- 1) фінансовані державою або спонсорами (філантропами) традиційні напрямки, такі як театр, балет, культурну спадщину, образотворче мистецтво тощо. Цей напрямок відіграє велику роль в міжнародних відносинах. Так, 57% туристів до Великобританії відзначають, що культурна спадщина і мистецтво вплинули на їх вибір напрямку для подорожей. За оцінками експертів, доходи від туризму, пов'язані з культурою та спадщиною складають близько 4,5 млрд. ф. ст. на рік. Однак автори доповіді «Вплив і привабливість» відзначають, що крім економічних показників, мова також

йде і про «м'який» вплив: після повернення додому туристи діляться враженнями про Велику Британію, визначні пам'ятки і установи культури. Таким чином, культура відіграє значну роль для створення сприятливого іміджу країни за кордоном;

2) комерційна діяльність в сфері культури. Вплив масової культури на образ країни за кордоном і її привабливість – це очевидна реальність. Так, багато хто говорить про те, що уявлення про США багато в чому формуються Голлівудом. Позиції Великобританії в сфері масової культури досить сильні, що проявляється і в економіці: тільки доходи від музичної індустрії оцінюються в 2 млрд. ф.ст. на рік;

3) нарешті, ще одна сфера, на яку звертають увагу автори доповіді, – це культурні ініціативи приватних осіб (наприклад, власноруч виконані вироби, власна музика, спів в хорі). Завдяки сучасним засобам комунікації та соціальним мережам такі ініціативи за останнім часом набули набагато більшого значення з точки зору взаємодії культур і впливу на образ країни за кордоном.

Незважаючи на те, що всі британські експерти, і автор терміна Дж. Най постійно нагадують про другорядну роль держави в галузі культури, ті ж експерти одночасно говорять про необхідність збільшення державного фінансування, що виділяється на культурні ініціативи за кордоном, а також про важливість узгоджених дій. Так, наприклад, аналітичний центр Демос в публікації 2007 р. [99], присвяченій культурній дипломатії та «м'якій силі», нарікає на те, що важливість культури для економіки і впливу на міжнародній арені «не завжди розуміється в уряді», і закликає до посилення координації та реалізації узгодженої політики перед обличчям зростаючої конкуренції в цій сфері. Комітет з «м'якої сили» Палати лордів також наголосив на необхідності узгодженої діяльності і рекомендував уряду переглянути рішення про зменшення бюджетних витрат на ряд напрямків, а також розглянути можливості податкових пільг і інших шляхів стимулювання приватних вкладень в сферу культури [99].

Діяльність, спрямована на сприяння розвитку, є одним із значущих інструментів підвищення «м'якої сили» Великобританії: вона не тільки сприяє формуванню позитивного іміджу і збільшення привабливості країни, а й дозволяє впроваджувати британські (і в більш широкому сенсі, західні) цінності, норми і моделі поведінки в країнах-реципієнтах. З цієї точки зору програми міжнародного розвитку використовуються для досягнення інтелектуального, ідеологічного, економічного і політичного лідерства Великобританії. Зусилля, спрямовані на поліпшення координації між департаментом міжнародного розвитку, міністерством оборони і МЗС також укладаються в концепцію «розумної сили», що поєднує «м'який» і «жорсткий» підходи для досягнення найкращих результатів. Можна, можливо розглядати таку роботу і як частина формування владного політичного дискурсу (як в самій Великобританії, так і за кордоном). Наприклад, деякі британські автори міркують про можливість Великобританії виступати і позиціонувати себе в якості якоїсь «сили добра», по суті справи розвиваючи ідею постімперського месіанства Англії.

Висновки до розділу 3

Аналіз обраних в якості прикладу напрямків реалізації державної політики «м'якої сили» Великобританії (англійська мова, освіта, наука і інновації, культура і мистецтво, сприяння міжнародного розвитку), дозволяє зробити наступні висновки:

По-перше, очевидно ключове значення Британської ради в роботі, спрямованій на просування британської освіти, науки, культури і мистецтва, англійської мови). Однак йому відводиться роль фасилітатора (того, хто забезпечує групову комунікацію) і провідника, що представляє британський бізнес, установи культури і мистецтва, школи і університети на зарубіжних ринках. У випадку з англійською мовою Британська рада бере на себе також і роль провайдера відповідних послуг, що викликає критику з боку конкуруючих британських компаній.

По-друге, діяльність в рамках британської «м'якої сили» свідомо позиціонується як незалежна від держави, хоча де-факто уряд і законодавчі органи влади мають вирішальний голос в цьому відношенні. Британські експерти і мозкові центри особливо підкреслюють, що державні ініціативи сприймаються з недовірою, в той час як діяльність бізнесу, освітніх установ, діячів мистецтва і так далі не викликає негативної реакції.

По-третє, усвідомлюючи важливість роботи по всіх напрямках для збільшення «м'якої сили» країни, британські інститути апелюють в першу чергу до економічним вигодам реалізованих програм. Це дозволяє обґрунтувати фінансування такої діяльності і залучити значні обсяги позабюджетних коштів. Крім того, якщо вимір і оцінка наданого впливу в рамках політики «м'якої сили» - вельми складне завдання, то оцінити економічний ефект і, тим самим, підтвердити значимість реалізованої роботи значно простіше.

Нарешті, по-четверте, політика «м'якої сили» спирається не тільки на державні структури, але в першу чергу на діяльність численних недержавних акторів, зацікавлених в роботі за кордоном і залучення зарубіжних аудиторій: малого, середнього і великого бізнесу, закладів культури та мистецтва, освітніх інститутів і установ та інших. На думку автора, саме залучення в роботу по збільшенню «м'якої сили» країни недержавних організацій, інститутів і приватних осіб дозволяє Великобританії домагатися значних успіхів, підтверджуються різноманітними рейтингами «м'якої сили».

Всі ці особливості мають ключове значення з точки зору державної політики «м'якої сили» і принципово змінюють і владний, і громадський політичний дискурс. Як можна побачити, в період з 1997 року по теперішній час, ще починаючи з згаданих публікації аналітичного центру Демос432, питання, пов'язані з іміджем Великобританії в світі, «м'якою силою», зарубіжної роботою державних інститутів і фінансуються державою і громадянами інститутів (таких, як Британська рада або Бі-бі-сі) незмінно узгоджувалися в публічних виступах з темою підвищення добробуту країни. Можна відзначити, що ні на слуханнях Палати лордів, ні в ЗМІ практично не

зустрічається критика з приводу недоцільності витрачання коштів платників податків на довгострокові програми в сфері просування англійської мови, освіти, науки і культури. Набагато частіше критикуються разові масштабні заходи та проекти.

Випускники британських вузів розглядаються експертами і урядом як важливий елемент «м'якої сили» країни. Наприклад, стипендіальна програма Чівнінг спрямована на підтримку майбутніх лідерів і тих, хто буде приймати рішення і впливати в своїх країнах по всьому світу. Стипендія покликана підтримати їх професійне зростання і допомогти будувати довгострокові відносини з Великобританією. Існують також більш численні стипендії, які фінансуються не урядом, а комерційними компаніями, фондами і трастами. Серед них одна з найвпливовіших – стипендія Сесіла Родса, яку адмініструє заснований цим видатним історичним діячем траст Родса. Безумовно, прагнення до збереження і посилення позицій на глобальному ринку освіти пов'язано не тільки з роллю освіти з точки зору «м'якої сили», але, в першу чергу, - в цілому з моделлю «економіки знань» та обраною Великобританією стратегією економічного та інноваційного розвитку. Тут в черговий раз виявляється взаємозв'язок між «жорсткою» силою (економікою) і «м'якою силою». Так, в 2019 р. доходи Великобританії від експорту освіти склали 17,5 млрд. фунтів стерлінгів. У дослідженні, проведеному на замовлення Міністерства у справах бізнесу, інновацій та професійної підготовки в 2018 р., демонструються також непрямі вигоди, які британська освіта надає самим студентам з-за кордону, їх рідним країнам, а також переваги для самої Великобританії: економічні та з точки зору міжнародного впливу.

Британська рада відіграє важливу роль з точки зору просування національної культури за кордоном і визначає свою роботу як «культурні відносини» (cultural relations). У щорічному звіті Ради діяльність в області культури і мистецтва «вбудована» в інші напрямки: так, звітуючи про кількість відвідувачів різних виставок і заходів, організація об'єднує в один розділ виставки британської освіти, фестивалі кіно і театральні вистави. Стратегія Британської ради в галузі культури і мистецтва викликає більше

запитань у правлячих еліт, ніж діяльність в інших областях. Пріоритети роботи регулярно переглядаються і оновлюються, однак суперечки про те, що саме організація повинна просувати в якості британської культури за кордоном, зберігаються. Безумовно, ці суперечки пов'язані не тільки зі стратегією «м'якої сили», але і в цілому з триваючими розмовами про те, що таке британська культура сьогодні, пошуками національної ідентичності, спробами знайти баланс між традиційною і сучасною культурою, місцем мультикультуралізму і трансформаціями британського суспільства, співвідношенням англійської, шотландської та британської ідентичностей.

ВИСНОВКИ

Трансформація глобального світоустрою в бік поліцентризму змушує національні уряди переглядати зовнішню політику держави і шукати нові форми та інструменти зовнішньої політики. Змінилися підходи до розуміння сили в міжнародних відносинах: якщо в минулому під силою розумілися, перш за все, військова та економічна міць країни, то сьогодні все більшої популярності набуває концепція «м'якої сили».

Під «м'якою силою» автор терміна, американський політолог Джозеф Най має на увазі силу, засновану на привабливості національної культури, цінностей і зовнішньої політики і здатності домагатися того, щоб «інші хотіли того ж, чого хочеш ти». Осмислення нової реальності за допомогою категорії політичного простору дозволяє розглянути «м'яку силу» як спосіб освоєння і розширення транснаціональних політичних просторів, що дозволяє вигравати конкурентну боротьбу в області ідей, інформації, освіти, культури, науки та інновацій.

Досвід Великобританії по використанню «м'якої сили» в цьому контексті виявляється цікавим з цілого ряду причин. У минулому одна з найбільших світових імперій, вона володіє унікальним історичним спадком, який прагне використовувати для збільшення свого впливу, добробуту і безпеки. Хоча країна частково втратила своє лідерство з точки зору «жорсткої сили», її еліти продовжують послідовно і наполегливо відстоювати позиції Великобританії в світі, надаючи великого значення інструменту «м'якої сили». Якщо фізична територія сучасної Великобританії зменшилася в багато разів в порівнянні з територією Британської імперії другої половини XIX – першої половини XX ст., то символічний, культурний (в тому числі, об'єднане англійською мовою як засобом міжнаціонального спілкування), освітній і політико-психологічний простір сьогодні продовжує залишатися величезним.

Концепція «м'якої сили» описує сучасні міжнародні відносини з позицій держав-лідерів, задає певні рамки для інших учасників міжнародних відносин і до певної міри ранжує їх. Це проявляється у виборі критеріїв,

використовуваних різними рейтингами «м'якої сили» і брендів країн. Останнім часом (починаючи з 2010 р) з'явилося кілька таких міжнародних рейтингових досліджень. Великобританія займає в таких рейтингах високі позиції завдяки ряду факторів. З одного боку, використовувані критерії сприятливі для країни, так як самі рейтинги розробляються в основному європейськими та американськими аналітичними центрами і багато в чому орієнтовані на близькі західним країнам, в тому числі, Великобританії, цінності та досягнення. Таким чином, рейтинги, в свою чергу, можна також розглядати і як прояв «м'якої сили», а саме спроби визначати критерії успішності зовнішньополітичної діяльності одних держав і формувати тим самим орієнтири для інших. З іншого боку, Великобританія має низку безсумнівних переваг в області «м'якої сили». По-перше, це накопичені протягом тривалого періоду часу ресурси або активи «м'якої сили», в тому числі поширення англійської мови, репутація британської освіти і науки, культурний вплив і авторитет. По-друге, країна послідовно розвиває інструменти і механізми, що дозволяють поширити «м'яку силу» і впливати на цільові аудиторії в пріоритетних країнах. При цьому конкретний зміст діяльності на різних географічних напрямках залежить від рівня економічного і соціального розвитку, а також культурної, ідеологічної та політичної близькості країни, на яку спрямована «м'яка сила», і пріоритетів національної безпеки. В якості цільових аудиторій для поширення британської «м'якої сили» виділяються: 1) високопоставлені особи, які приймають рішення і лідери, тобто люди, що займають ключові пости і володіють впливом, включаючи міністрів уряду, провідних спортивних і культурних діячів, національних релігійних лідерів та інших; 2) найважливіші агенти впливу: діючі або потенційні лідери організацій, груп і мереж, які розробляють і реалізують певну політику або мають значний вплив на життя і думку інших людей, вони також можуть бути свого роду провідниками, що можуть забезпечити доступ до контактів з першої групи; 3) люди, що володіють потенціалом, ймовірні майбутні лідери: в першу чергу, молоді люди до 35 років, включаючи тих, хто вивчає англійську мову, а також

тих, хто планує навчання за кордоном; роботі з цією аудиторією приділяється все більше уваги, а розвиток інформаційних і комунікаційних технологій дозволяє взаємодіяти з представниками даної групи безпосередньо. У поширенні «м'якої сили» Великобританії беруть участь різні міністерства і відомства, а також підзвітні їм організації та структури, обидві палати британського парламенту і члени королівської сім'ї. Велика увага приділяється поліпшенню координації між відомствами і об'єднання зусиль для створення впізнаваного єдиного образу країни, зниження і оптимізації витрат, зменшення дублювання функцій. Міжвідомча програма GREAT Britain – це яскравий приклад діяльності, в якій беруть участь не тільки державні структури, а й британський бізнес, неурядові організації та відомі люди. «М'яка сила» держави може бути осмислена на двох рівнях: – як державна політика чи, в ширшому контексті, як діяльність різних акторів, в тому числі, недержавних. Така діяльність дозволяє досягти вимірюваних результатів, економічних і зовнішньополітичних цілей. В рамках такої політики Великобританія фінансує численні програми та проекти державних і недержавних організацій, створює комунікаційні кампанії, залучає до роботи з просування держави за кордоном відомих людей, підтримує ініціативи в галузі освіти, туризму, спорту, громадської дипломатії, культури, інформаційної та комунікаційної діяльності тощо; – як довгострокова стратегічна «рамка», що охоплює широкий спектр питань, що включають в себе уявлення про місію Великобританії в світі і цінностях, які вона просуває, весь спектр символів, ідей і смислів, пов'язаних з поняттям «британськість» і «британський» (як всередині країни, так і за кордоном), певний спосіб життя – тобто те, що відрізняє Сполучене Королівство від інших учасників міжнародних відносин і що далеко не завжди може бути чітко описано, оцінено і виміряно, але що є визначальним середовищем для формування відповідної політики. Саме другий рівень є ключовим для британської «м'якої сили», спрямованої на забезпечення постійних національних інтересів, забезпечує спадкоємність такої політики, незважаючи на зміни міжнародної

політичної обстановки, прихід до влади нових урядів, розвиток інформаційних та комунікаційних технологій. Така довгострокова стратегічна «рамка» створює можливості для того, щоб діяльність численних державних і недержавних акторів: університетів, курсів англійської мови, музеїв, неурядових організацій, бізнесу та багатьох інших також робила внесок в збільшення британської «м'якої сили» в світі, без спеціального контролю і керівництва уряду. Великобританія досягла значних успіхів у застосуванні «м'якої сили». За даними державних статистичних служб, а також згідно з даними міжнародних організацій, Великобританія – це один з найбільш привабливих напрямків для отримання освіти, імміграції та туризму. Сполучене Королівство зберігає свої позиції та вплив у міжнародних організаціях, має авторитет в області науки, культури і мистецтва, є одним з найбільших донорів програм сприяння розвитку. Столиця Великобританії – це найбільший фінансовий та діловий центр світу. Британська королівська сім'я, діячі культури і мистецтва привертають величезну увагу ЗМІ по всьому світу. Все це дозволяє Великобританії активно поширювати ідеї та цінності, впливати на глобальний зовнішньополітичний порядок денний, задавати стандарти в галузі міжнародного розвитку, створювати широкі можливості для діяльності британських компаній за кордоном, підвищувати привабливість вироблених в Великобританії або під маркою Великобританії товарів і послуг, і, в кінцевому рахунку, позначається на економіці і добробуті британських громадян. В якості пріоритетних напрямків реалізації політики «м'якої сили» британські політичні еліти розглядають англійську мову, культуру і мистецтво, спорт, освіту, науку, засоби масової інформації, міжнародний розвиток, зовнішню політику і оборону. Досвід Великобританії щодо практичного застосування концепції «м'якої сили» в зовнішній політиці представляє великий інтерес і повинен враховуватися як при плануванні української політики на британському напрямку, так і при організації роботи інститутів і механізмів, націлених на активізацію застосування «м'якої сили» нашої країни.

Таким чином, після не цілком вдалих спроб різко змінити вектор британської «м'якої сили» при лейбористському уряді Тоні Блера, правлячі еліти повернулися до більш збалансованої політики, приділяючи велику увагу забезпеченню міжвідомчої взаємодії. Програма GREAT дозволила Сполученому Королівству досягти значних успіхів у застосуванні «м'якої сили». За даними державних статистичних служб, а також згідно з даними міжнародних організацій, Велика Британія – це одне з найбільш привабливих напрямків для отримання освіти, імміграції та туризму. Країна зберігає свої позиції та вплив у міжнародних організаціях, має авторитет в області науки, культури і мистецтва та є одним із найбільших донорів програм сприяння розвитку. Досвід Великої Британії щодо практичного застосування складної з теоретичного та прикладного поглядів концепції «м'якої сили» в зовнішній політиці, безумовно, становить інтерес і має враховуватися як при плануванні української політики на британському напрямку, так і при організації роботи інститутів і механізмів, націлених на збільшення «м'якої сили» нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Humboldt A. von, Mahlmann W. Central-Asien: Untersuchungen über die Gebirgsketten und die vergleichende Klimatologie, Zweiter Band. Nabu Press, 2011. 476 s.
2. Morgenthau H. Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace. 3rd edn. NY: Knopf, 1985. 688 p.
3. Dahl R.A. The Concept of Power // Behavioral Science. Vol. 2. No.3. July 1957. P. 201 215.
4. Knorr K. The Power of Nations. New York: Basic Books, 1975. 350 p.
5. Wolfers A. Discord and Collaboration: Essays on International Politics. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962. 283 p.
6. Kissinger H. American Foreign Policy. 3d ed. New York: W. W. Norton & Co., 1977. 429 p.
7. Aron R. Machiavel et les tyrannies modernes. Paris: Editions de Fallois, 1993. 418 p.
8. Aron R. Peace and War: A Theory of International Relations. L.: Routledge, 2003. 820 p.
9. Fulbright J. William. The Arrogance of Power. Toronto: Random House, 1967. 284 p.
10. Keohane R., Nye J. Jr. Power and interdependence in the information age // Foreign Affairs. 1998. Vol. 77. No.5. Sep/Oct. P. 81-94.
11. Baldwin D. Power Analysis and World Politics: New Trends versus Old Tendencies // World Politics. 1979. Vol. 31. Issue 2. Jan., P. 161-194.
12. Цыганков П.А. Политическая социология международных отношений. Москва: РАДИКС, 1994. 320 с.
13. Strange S. Towards a Theory of Transnational Empire // E.O.Czempiel and J.N. Rosenau (eds.). Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990s. Lexington: Lexington Books, 1989. P. 45-65.

14. Ratzel F. Die Gesetze des raumlichen Wachstums der Staaten. Ein Beitrag zur wissenschaftlichen politischen Geographie / Petermanns Geographische Mitteilungen. 1896. Jg. 42. С. 97-107.

15. Челлен Р. Государство как форма жизни. Москва: РОССПЭН, 2008. 319 с.

16. Mackinder H.J. The Geographical Pivot of History // The Geographical Journal. 1904. Vol. 23. No.4. April. P. 421-437.

17. America's Strategy in World Politics. The United States and the Balance of Power. By Nicholas John Spykman. Maps by Richard Edes Harrison. New York: Harcourt, Brace and Company, 1942. 500 p.

18. Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет. Москва: Мысль, 2001. 426 с.

19. Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю 1660-1783. СанктПетербург: Terra Fantastica, 2002. 634 с.

20. Nye J.S. Soft power // Foreign Policy. 1990. No. 80. P. 153-171.

21. Nye J. Bound to lead: The changing nature of American power. New York: Basic Books, 1990. 336 p.

22. Nye J. Jr. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone. Oxford: Oxford University Press, 2002. 240 p.

23. Nye J. Jr. Propaganda Isn't the Way: Soft Power // The International Herald Tribune. January 10, 2003.

24. Nye J. Jr. Soft power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affaires, 2004. 208 p.

25. Най Дж. С. Будущее власти. Как стратегия умной силы меняет XXI век / пер. с англ. В. Н. Верченко. Москва: АСТ, 2014. 448 с.

26. Луценко А.В., Піскорська Г.А. «М'яка сила» в сучасній геополітиці: Монографія. Київ: Центр вільної преси, 2011. 216 с.

27. Cohen C., Nye J.S., Armitage R.. A Smarter, More Secure America. Report of the CSIS Commission on Smart Power. URL: <http://csis.org/publication/smartermore-secure-america>.

28. Bickerton C. J. Legitimacy Through Norms: The Political Limits to Europe's Normative Power // Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives / R. Whitman (ed.). Basingstoke, 2011. P. 25-44.

29. Duchêne F. The European community and the uncertainties of interdependence // A nation writ large? Foreign-policy problems before the European community / M. Kohnstamm, W. Hager (eds.). L., 1973. P. 1-21.

30. Bull H. Civilian power Europe. A contradiction in terms? // Journal of Common Market Studies. 1982. Vol. 21. Issue 2. P. 149-170.

31. Manners I. Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? // Journal of Common Market Studies. 2002. Vol. 40. Issue 2. P. 235-258.

32. Diez T., Manners I. Reflecting on Normative Power Europe // Power in World Politics / F. Berenskoetter, M. Williams (eds.). L., 2007. P. 88-173.

33. Manners I. The Concept of Normative Power in World Politics. Danish Institute of International Studies Brief. Copenhagen, 2009. 5 p.

34. Manners I. The European Union's Normative Power: Critical Perspectives and Perspectives on the Critical // Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives / R. Whitman (ed.). Basingstoke, 2011. P. 226-247.

35. Manners I. The Normative Ethics of the European Union // International Affairs. 2008. Vol. 84. Issue 1. P. 45-60.

36. Юдин Н.В. Системное прочтение феномена мягкой силы // Международные процессы. 2015. Т. 13. № 2. С. 96-105.

37. Maull H. W. Germany and Japan: The New Civilian Powers // Foreign Affairs. 1990/91. Vol. 69. No. 5. P. 92-93.

38. Maull H. W. Civilian Power // Heck C. The Trilateral Commission. Working Group Papers 1991-92. New York: The Trilateral Commission, 1992. P. 17-27.

39. Maull H. W. Deutschland als Zivilmacht // Handbuch zur deutschen Außenpolitik. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007. P. 73-84.

40. Luttwak E. From geopolitics to geo-economics // The National Interest. Summer 1990. P. 17-24.

41. Luttwak E. From geopolitics to geo-economics // The New Shape of World Politics. New York: Norton, 1999. P. 177-186.
42. Hans Kundnani. Germany as a Geo-economic Power // The Washington Quarterly. 2011. Vol. 34. No. 3. P. 31-45.
43. Staack M. Handelsstaat Deutschland: deutsche Außenpolitik in einem neuen internationalen System. Munchen, 2000. S. 29-32.
44. Byrne C. Public Diplomacy and Constructivism: A Synergistic and Enabling Relationship // International Studies Association Annual Conference, San Diego, 1-4 April 2012. URL: <http://files.isanet.org/Conference/Archive/c0f3deebd76244828cc6ed1c12810555.pdf>.
45. Gullion E. Remarks at the dedication ceremony for the Edward R. Murrow Center for Public Diplomacy. 1965. URL: <http://fletcher.tufts.edu/Murrow/Diplomacy>.
46. Bruce G. Public Diplomacy and National Security: Lessons from the U.S. Experience // Small Wars Journal. 2008. URL: <http://explore.georgetown.edu/publications/index.cfm?Action=View&DocumentID=40659>.
47. Taehwan K. Paradigm Shift in Diplomacy: A Conceptual Model for Korea's New Public Diplomacy // Korea Observer. 2012. Vol. 43. No. 4. P. 528-555.
48. Nye J. S. Public Diplomacy and Soft Power // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. 616, Public Diplomacy in a Changing World. Mar., 2008. P. 94-109.
49. Бахриев Б.Х. Публичная дипломатия в современном исследовательском дискурсе // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2017. № 1. С. 131-147.
50. Anholt S. Why brand? Some practical considerations for nation branding // Place Branding. 2006. No. 2 (2). P. 97-107.
51. Tomlin G.M. Murrow's Cold War: Public Diplomacy for the Kennedy Administration. Lincoln, NE: Potomac Books, 2016. 424 p.
52. Roos Ulrich. Deutsche Außenpolitik: Eine Rekonstruktion der grundlegenden Handlungsregeln. Springer-Verlag, 2010. 370 s.

53. Jäger T., Höse A., Oppermann K. Deutsche Außenpolitik. Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen und Normen. Springer-Verlag, 2011. 768 s.
54. Bierling S. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Normen, Akteure, Entscheidungen. Oldenbourg Verlag, 2005. 366 s
55. Ананьева Е.В. Британия в зоне турбулентности // Международная жизнь. 2010. № 6. С. 52 – 63.
56. Ананьева Е.В. От «нового лейборизма» к «прогрессивному консерватизму». Доклады Института Европы РАН. №. 293. М : Ин-т Европы РАН: Рус. сувенир, 2013. 142 с.
57. Ананьева Е.В. Расстановка политических сил в Британии в преддверии выборов 2015 года. // Международная жизнь. 2015. № 4. С. 62-75.
58. Андреева Т.Н. Великобритания и европейские интеграционные процессы после еврокризиса. // Мировая экономика и международные отношения. 2014. № 11. С. 40-47.
59. Андреева Т.Н. Европейская политика кабинета Д. Кэмерона - Н. Клегга (май 2010 – июль 2013 гг.). Отв. ред.: Н.К. Арбатова, К.П. Зуева. М.: ИМЭМО РАН, 2014 190 с.
60. Бабынина Л.О. Гибкая интеграция в Европейском Союзе – Flexibility in the European Union / Л.О. Бабынина. М.: Ин-т Европы РАН, 2010. 132 с.
61. База законодательных актов Великобритании [Электронный ресурс]: <http://www.legislation.gov.uk>. 8. Великобритания: эпоха реформ. / Под ред. Ал.А. Громыко. М.: «Весь Мир». 2007. 536 с.
62. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: Києво-Могилянська Академія, 2011. 395 с.
63. Войтоловский Ф.Г. Единство и разобщенность Запада: идеологическое отражение в сознании элит США и Западной Европы трансформаций политического миропорядка 1940–2000-е годы. – М.: Крафт+, 2007. – 464 с. 11. Годованюк К.А. Механизм принятия внешнеполитических

решений Великобритании. // Научно-аналитический журнал Обозреватель Observer.

64. Годованюк К.А. Общая внешняя политика ЕС и дилеммы британской дипломатии. // Современная Европа. 2012. № 2 (50). С. 71-81.

65. Громыко Ал. А. Великобритания — модернизация на фоне традиций // Вестник Европы. 2007. №19-20. С. 193.

66. Громыко Ал. А. Внешняя политика Великобритании: от империи к «осевой» державе» // Космополис. — 2005. — № 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.gromyko.ru/Russian/Brit/brit13.htm>.

67. Громыко Ал. А. Проект общеевропейской безопасности: трудный путь становления. Безопасность Европы / под. ред. В. В. Журкина. М.: Весь Мир, 2011.

68. Громыко Ал. А. Тони Блэр: десять лет во главе Британии // Современная Европа. 2007. №2.

69. Грубінко А. Участь Великої Британії у Східноєвропейській політиці Європейського Союзу (1990-2016 рр.) // Емінак: науковий щоквартальник. 35 2016. № 3 (15) (липень-вересень). Т. 2. С. 60-64.

70. Грубінко А.В. Атлантизм як принцип і фактор зовнішньої політики Великої Британії у сфері європейської політичної інтеграції: теоретикоконцептуальний аналіз // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Рівне: О. Зень, 2015. Випуск 26. С. 171-174.

71. Грубінко А.В. Велика Британія біля витоків Європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наук. праць. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2009. Вип. 87. Ч. II. С. 18-28.

72. Грубінко А.В. Велика Британія в європейській політичній інтеграції: історичні витoki «особливої» позиції та сучасність (до 70-ї річниці промов У. Черчілля у Фултоні та Цюриху) // Зовнішні справи. 2016. № 4. С. 36-39.

73. Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 640 с.

74. Грубінко А.В. Взаємодія держав «великої трійки» в системі зовнішньої політики та політики безпеки ЄС // Зовнішні справи. 2015. № 4. С. 6-9.

75. Грубінко А.В. Вплив атлантизму на участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції (1940-1980-ті роки). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 98-102.

76. Грубінко А.В. Вплив британо-французького військово-політичного співробітництва на формування і розвиток Спільної політики безпеки і оборони ЄС // Науковий вісник Дипломатичної академії України. К.: ДЕМІД, 2010. Вип. 16. С. 139-149.

77. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на реформування зовнішньої політики й політики безпеки ЄС на етапі прийняття Лісабонського договору (2006- 2009 рр.) // Науковий вісник Східноукраїнського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2017. № 4 (353). С. 108-113.

78. Грубінко А.В. Вплив Великої Британії на формування механізмів європейської політичної інтеграції (40–80-ті роки ХХ ст.) // Україна-ЄвропаСвіт. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 17. С. 121-126.

79. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії в контексті проблем та перспектив розвитку СЗППБ ЄС (2010-2014 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 41. С. 175- 181.

80. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії після приходу до влади коаліції консерваторів і ліберальних демократів // Історична

панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 15. С. 117-140.

81. Грубінко А.В. Європейська політика Великої Британії у партійнополітичному вимірі: консервативні традиції з ліберальним відтінком // Україна-Європа- Світ. Міжнародний збірник наукових праць (Серія: Історія, міжнародні відносини). Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2010. Вип. 5. Ч. 1. С. 159- 165.

82. Грубінко А.В. Криза системи європейської безпеки в умовах російсько- українського конфлікту: стратегічні підходи та інтереси Великої Британії // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. Вип. 24. С. 232-250.

83. Грубінко А.В. Періоди і фактори розвитку політики Великої Британії щодо Спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС (1990-2014 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: О. Зень, 2014. Випуск 25. С. 266-268.

84. Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Конституційного договору (2001– 2005 рр. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: Гілея, 2017. Вип. 118 (3). С. 147-150.

85. Грубінко А.В. Позиція Великої Британії з питань майбутнього Західноєвропейського Союзу (90-ті роки ХХ ст.) // Університет. 2009. №5 (31). С. 47-56.

86. Грубінко А.В. Політика Великої Британії щодо східного розширення Європейського Союзу: історичні аспекти // Європейські історичні студії. 2016. № 5. С. 20-32.

87. Грубінко А.В. Політика Великої Британії щодо України в контексті розвитку зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу // Україна- Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія,

міжнародні відносини / гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 19. С. 222-230.

88. Грубінко А.В. Роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945-1956 рр.) // Європейські історичні студії. 2016. № 3. С. 6-19.

89. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у військово-гуманітарних операціях і місіях Європейського Союзу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: збірник наукових праць. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. № 13. С. 13-18.

90. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС: теоретико-концептуальний вимір [Текст] / А.В. Грубінко // Молодий вчений. - № 2 (17). – С. 12-15.

100. Грубінко А.В. Участь Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС в українській історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2016. № 1. С. 52-59.

101. Грубінко А.В. Формування Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Маастрихтського договору: позиція Великої Британії // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (історичні науки). 2012. № 6. С. 25-36.

102. Давыдов Ю.П. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношений // Международные процессы. – 2004. – Т. 2. – № 1. Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/four/006.htm>.

103. Дегтерев Д.А. Основные подходы к оказанию содействия международному развитию // Вестник МГИМО-Университета. 2011. № 4 (19). С. 99-100.

104. Дегтерев Д.А. Содействие международному развитию как инструмент продвижения внешнеполитических и внешнеэкономических интересов // Вестник МГИМО университета. 2012. № 2 С. 47-57.

105. Дилеммы Британии: поиск путей развития / Под. ред. Ал. А. Громыко (отв. ред.), Е.В. Ананьевой. – М.: Весь мир, 2014. – 480 с.

106. Долинский А.В. Дискурс о публичной дипломатии // Международные процессы. 2011. – Том 9. – № 1 (25). – С. 63-73. 46. Зарянов Е.П. Мягкая сила как характерный признак политического влияния великой державы в условиях многополярного мира // Мировая политика. 2015. № 1. С. 89–122.

107. Капитонова Н.К. Приоритеты внешней политики Великобритании (1990-1997 гг.). / Российская политическая энциклопедия. М: Росспэн, 1999. 144 с.

108. Капитонова Н.К., Романова Е.В. История внешней политики Великобритании. – М.: Международные отношения, 2016. – 840 с.

109. Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. – К.: Знання, 2012. – 760 с.

110. Королев В. А., Владимирова А. В., Трунина А. А. Страновой брендинг и его отражение в глобальных рейтингах «мягкой силы». // Вестник международных организаций. 2014. Т. 9. № 2. С. 209-228.

111. Кризис ЕС и перспективы европейской интеграции (политические аспекты). / Отв. ред. Арбатова Н.К., Кокеев А.М.. – М., ИМЭМО РАН, 2013. – 204 с.

112. Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.04. – К., 2004. – 32 с.

113. Кулькова О. С. Политика Великобритании в странах Африки при лейбористском правительстве Т. Блэра (1997 – 2007 гг.) // Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. М.: Учреждение Российской академии наук Институт Африки РАН, 2011.

114. Кулькова О. С. Политика Лондона в Африке: от Блэра к Брауну // Азия и Африка сегодня. – Сентябрь 2009. – №9. – С. 35 – 40.

115. Кулькова О. С. Проблематика мягкой силы и культурной дипломатии в политическом дискурсе современной Великобритании: поиск ориентиров в эпоху перемен // Вестник Московского университета. Серия 25: Международные отношения и мировая политика. – 2014. – № 1. – С. 101-138.

116. Кулькова О.С. Использование инструментария «мягкой силы» в процессах сетевого взаимодействия в современном мире: британский опыт и потребности РФ. // Россия: тенденции и перспективы развития ежегодник: материалы XV международной научной конференции «Модернизация России: ключевые проблемы и решения». Отв. ред. Пивоваров Ю.С.. М: Институт научной информации по общественным наукам РАН, 2015. С. 328-331.

117. Кулькова О.С. Участие Великобритании в урегулировании африканских конфликтов: эволюция подходов. // Конкуренция и конфликтность в мировой экономике и политике. / Мировое развитие. – 2013. – № 10. – М.: ИМЭМО РАН. – С. 35-45.

118. Лебедева М.М. Публичная дипломатия в урегулировании конфликтов / Международные процессы. – 2015. – Том 13. - № 4 (43). – С. 45-56.

119. Майкл Б., Хартвелл К., Нуреев Б. «Мягкая сила» – палка о двух концах? // BRICS Business Magazine. – № 5. – С. 10-15.

120. Маклэйн Д. Внешняя политика Англии после Суэца / Пер. с англ. М.: Прогресс, 1972. 459 с.

121. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. XX ст. – 10-ті р.р. XXI ст.). Погляд з України: монографія. К.: Інститут історії України НАН, 2009. 262 с.

122. Неймарк М.А. Дилеммы «мягкой» и «жесткой» силы: к урокам украинского кризиса. // Проблемы постсоветского пространства. – 2016. – № 1. – С. 5-63. Неприцкий О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Х., 2003. 230 с.

123. Остапенко Г. С. Британская монархия от королевы Виктории до Елизаветы II: концепция управления и личности суверена. М. : Наука, 2006. 303 с.

124. Перегудов С.П. Великобритания после выборов 1997 года: обычная смена власти или прорыв в XXI век. // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 3. – С. 74-84.

125. Перегудов С.П. Стратегические новации британского истеблишмента в конце XX начале XXI веков. // Российский совет по международным делам [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=2787#top.

126. Работяжев Н.В. Идеино-политическая эволюция лейбористской партии Великобритании в конце XX - начале XXI в. // Мировая экономика и международные отношения. – 2013. – № 8. – С. 29-42.

127. Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Одеса, 2008. 181 с.

128. Русакова О.Ф. Концепт «мягкой» силы (soft power) в современной политической философии / О. Ф. Русакова // Научный Ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. Выпуск 10. – Екатеринбург, 2010. – С. 173-192.

129. Саворская Е.В. Сущность концепции «Нормативной силы» Европейского союза // Балтийский регион. 2015. №4. С.90-104.

130. Самаркина И.В. Политическая картина мира как компонент субъективного пространства политики: теоретико-методологические аспекты. – Краснодар: Кубанский государственный университет, 2013. – 320 с.

131. Семененко И.С. Метаморфозы европейской идентичности // Полис. Политические исследования. – 2008. – № 3. – С. 80–96.

132. Семененко И.С., Хесин Е.С., Перегудов С.П., Холодковский К.Г., Вайнштейн Г.И., Ананьева Е.В. Мир. вызовы глобального кризиса. Великобритания. // Мировая экономика и международные отношения. 2013. № 6. С. 75-89.

133. Соколова В.А. Європейський напрямок у зовнішній політиці Великої Британії через аналіз діяльності її лідерів у XXI столітті [Текст] / В.А. Соколова // Правова держава. - № 29. – 2018. – С. 147-155.

Рис. 1. Еволюція поняття «публічна дипломатія»

Джерело: побудовано автором.

Рис. 2. Модель побудови успішної публічної дипломатії

ДОДАТОК В

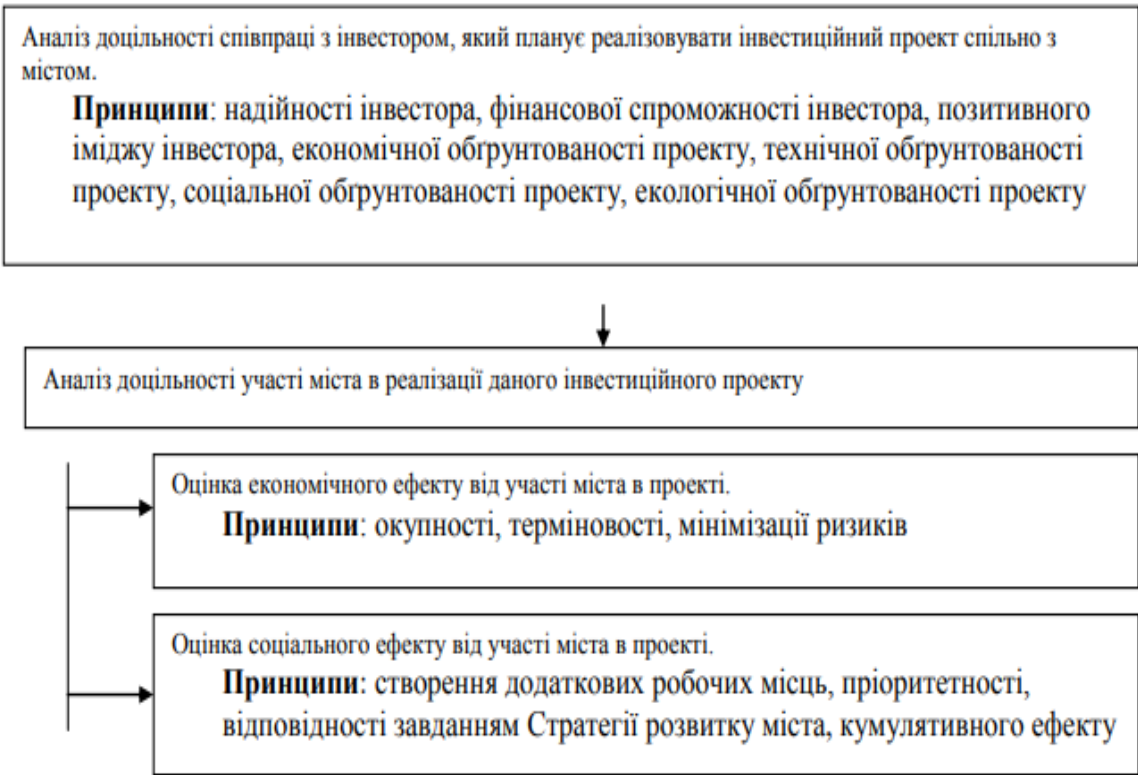

Рис. 2. Основні етапи проведення експертизи інвестиційних проектів органом місцевого самоврядування

ДОДАТОК Е

Таблиця 2

Приклад оцінки впливу сприятливих і несприятливих факторів на рівень зацікавленості стейкхолдерів у реалізації інвестиційного проекту розвитку територіальної громади

Критерій результату оцінювання, необхідний для прийняття рішення за сприятливими і несприятливими факторами	Склад стейкхолдерів			Пріоритетний стейкхолдер
	Орган місцевого самоврядування (представник громади)	Комунальне підприємство або інший представник діючого бізнесу, який потребує пошуку інвестора	Інвестор (представник бізнесу)	
Оцінка рівня зацікавленості за сприятливими факторами, %	+48	+60	+64	Інвестор (представник бізнесу)
Програмне рішення за шкалою	Доволі позитивно	Доволі позитивно	Позитивно	
Оцінка рівня зацікавленості за несприятливими факторами, %	+48	+52	+60	Інвестор (представник бізнесу)
Програмне рішення за шкалою	Доволі позитивно	Доволі позитивно	Доволі позитивно	